

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

FILOZOFICKÁ FAKULTA

ÚSTAV BOHEMISTIKY

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

FRAZEOLOGISMY VE SLOVNÍ ZÁSOBĚ ŽÁKŮ ZÁKLADNÍCH ŠKOL

Vedoucí práce: doc. PhDr. Marie Janečková, CSc.

Jméno a příjmení autora: Petra Hodinová

Studijní obor: Bohemistika

Ročník 3.

2018

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracoval/a samostatně, pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledky obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice 30. dubna 2018.

.....

Podpis studenta/studentky

Poděkování

Na tomto místě bych chtěla vyjádřit své poděkování paní doc. PhDr. Marii Janečkové, CSc., za její cenné rady, kterými přispěla k vytvoření této práce. Dále bych chtěla poděkovat všem vyučujícím, kteří mě během studia mnohému naučili. Mé poděkování také patří všem žákům, kteří se zúčastnili výzkumu pro tuto práci.

ANOTACE

Cílem této práce je nastínit úroveň znalostí žáků dvou pátých tříd, jedné šesté, sedmé a osmé třídy základní školy v oblasti frazeologie. Tématem práce jsou české frazémy (slovesné i neslovesné) a jejich zakotvení ve slovní zásobě nejmladší generace. V teoretické části jsem se zmínila o základních pojmech z oboru frazeologie a doplnila jsem je konkrétními příklady rčení, přísloví, pranostik nebo například kulturních frazémů. Pro uskutečnění své statistiky jsem zvolila dotazníkovou metodu. Část výzkumná se zabývá vyhodnocováním žáky vyplněných dotazníků, kde se zaměřuji na jejich korektní, nebo naopak chybné odpovědi a pokouším se objasnit, z jakého důvodu u některých frazémů převládá úspěšnost a proč u jiných se téměř, nebo také vůbec správná odpověď nevyskytuje. Na závěr provádím analýzu úspěšnosti v rámci jednotlivých tříd. Součástí práce jsou přílohy třech vyplněných dotazníků.

ANNOTATION

The aim of this thesis is to outline the degree of phraseology knowledge between the schoolchildren. We examine pupils in 5th, 7th and 8th grade, and observe mainly Czech idioms (verbal and non-verbal) and their place in the vocabulary of these schoolchildren. The thesis is divided into two parts – theoretical and practical. In the theoretical part we explain the fundamental terms from the phraseology. The terms are completed with sayings, adages, folk sayings or cultural idioms. The practical part deals with the questionnaire method. The questionnaire, which deals about understanding of idioms was answered by pupils. We examine children's right or wrong answers. According to the outcome of questionnaire we try to find out the reasons why is there such a high success rate. Also, we try to explain the reason why there are some mistakes done by pupils and we try to find out the reason why some pupils did not answer some of the questions at all. Finally, we give the analysis of the success rate within grades. We attach three questionnaires.

Obsah

1	ÚVOD.....	7
2	TEORETICKÁ ČÁST.....	9
2.1	Frazeologie.....	9
2.1.1	Frazeologie a idiomatika.....	9
2.1.2	Intenzifikační frazeologické obraty.....	10
2.1.3	Verbalizační frazeologické obraty.....	11
2.1.4	Konkretizační frazeologické obraty.....	12
2.1.5	Rčení.....	12
2.1.6	Okřídlená slova.....	13
2.1.7	Pranostiky.....	14
2.1.8	Kulturní frazémy.....	16
3	VÝZKUMNÁ ČÁST.....	18
3.1	Metodologie.....	18
3.2	Statistika.....	20
3.2.1	Analýza č. 1.....	20
3.2.2	Analýza č. 2.....	40
3.2.3	Analýza č. 3.....	48
3.2.4	Analýza dotazníků vyhodnocená podle tříd.....	57
3.2.5	Porovnání výsledků práce s pracemi napsanými před 15 léty.....	59
4	ZÁVĚR.....	61

Seznam literatury

Vzor dotazníku

Ukázky vyplněných dotazníků

1 ÚVOD

V současné společnosti převládá názor, že mnozí mladí lidé nečtou knihy a mají nedostatečnou slovní zásobu, ačkoli v dnešní moderní a technologicky vyspělé době se prostřednictvím internetu dostávají k informacím rychleji a snadněji než předchozí generace. Mezi velmi rozšířený názor mnoha lidí patří tvrzení, že mladí lidé se nezajímají o svou mateřštinu a mají mnohem menší slovní zásobu, než měli jejich vrstevníci před několika lety. Tato skutečnost mě inspirovala k volbě tématu této práce, kterým je průzkum porozumění ustáleným obrátům (frazémům) mezi žáky Základní školy Josefa Kajetána Tyla v Písku. Frazémy obohacují naši slovní zásobu a často nám pomáhají přesně a výstižně se v danou chvíli vyjádřit díky tomu, že v sobě skrývají správnou míru expresivity a dodávají jistou emocionalitu našemu vyjádření.

Frazém jako takový je podle mého názoru starý téměř jako sama lidská komunikace. Frazeologismy jsou různého druhu: Rčení, která mají funkci ustáleného spojení na obrazném základě a často charakterizují různé povahy lidí (např.: *být korouhvička*), či mnohé situace v životě, ať už důležité a přelomové (např. *nechat někoho na holičkách*), nebo chvíle z běžného dne (např.: *házet všechno za hlavu*). Větší sdělnou hodnotu mají přísloví, například: *Zvyk je železná košile. Kdo po tobě kamenem, ty po něm chlebem. Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá*. Příklad přísloví vnímám jako velmi přínosný frazém. Přináší lidstvu mnohdy důležitou, již časem prověřenou životní zkušenost. Dalším typem ustálených spojení jsou pranostiky. Můžeme říci, že se jedná o jeden typ přísloví, které se ovšem zaměřuje na počasí, na svátky a na venkovskou polní či jinou práci. (*Na Nový rok o slepičí krok. Sv. Martin přijel na bílém koni*). K frazeologismům patří i přirovnání (*bílý jako stěna, rychlý jako vítr, pomalý jako hlemýžď, červený jako krev*) a jmenná ustálená spojení typu (*černá vrána rodiny, zlatý hřeb programu aj.*), označovaná jako frazémy neslovesné. Frazeologismy jsou neodmyslitelnou součástí každého jazyka a stojí za povšimnutí.

Cílem mého výzkumu je zjistit, do jaké míry žáci základní školy frazémy ovládají, zda dokážou odhadnout jejich správný význam. V bakalářské práci vytvářím také statistiku úspěšnosti žáků. V závěru práce porovnávám výsledky svého současného výzkumu s výsledky bakalářské práce vzniklé před patnácti lety.

Práce je rozdělena do dvou částí, první je část teoretická, která vysvětluje základní termíny z frazeologie. Dále zde představuji různé druhy frazémů. Druhá je část

výzkumná, v níž porovnávám výsledky týkající se objasnění frazémů zadaných v dotazníku a statisticky je hodnotím.

2 TEORETICKÁ ČÁST

2.1 Frazeologie

V této kapitole bych se chtěla věnovat vysvětlení základních pojmů v oboru frazeologie.

2.1.1 Frazeologie a idiomatika

Frazeologii celkově nazýváme soubor ustálených spojení slov, tzv. frazeologických obrátů. Jsou to složená pojmenování, která bereme jako pojmenovací jednotky. Vznikají ustálením aktu pojmenovávacího a tvoří ve slovní zásobě jazyka zvláštní oddíl (Bečka, 1992, s. 78).

Ve frazeologických obrazech se slova váží sémanticky na sebe. Významová samostatnost slov je v nich značně oslabena nebo vůbec zrušena. Není však nutné, aby se tak stalo u všech slov frazeologického obrátu. V mnoha případech jedno slovo (tzv. slovo základní) podržuje svůj přímý vztah k označovanému jevu a jen u tzv. slov průvodních se významová samostatnost oslabuje nebo ztrácí. Např. ve spojení pustě lhat si sloveso lhat podržuje svůj význam, kdežto pustě svou významovou samostatnost ztratilo a jen zesiluje význam slovesa (Bečka, 1992, s. 78).

Frazeologické obraty vznikají za určitých situací. Formují se tam, kde volný (nevázaný) výběr slov v přímém vztahu k pojmenovávané skutečnosti a v zaměření, jaké autor potřebuje, naráží na obtíže, a je proto nesnadný. Takové obtíže se cítí zvláště silně tehdy, kdy pojmenovávací situace je vcelku běžná a není zapotřebí vyvíjet úsilí k vytvoření pojmenování aktuálního. V takových případech se přímo nabízí možnost řešit pojmenovávací nesnáze užitím již hotového spojení slov, zejména byl-li takový obrat pro tuto potřebu přímo vytvořen a je pro její vyjádření vhodný. Tím vzniká situace příznivá tomu, aby se takový obrat ustálil a vznikl z něho frazeologismus. Protože situace, v nichž se pojmenovávací nesnáze objevují, bývají obdobné, obdobné jsou i způsoby, jimiž se těmto nesnázám čelí. Takto vznikají různé typy frazeologických obrátů (Bečka, 1992, s. 79).

Podle okolností vzniku lze rozlišovat tři základní typy frazeologických obrátů: obraty intenzifikační, verbalizační a konkretizační.

2.1.2 Intenzifikační frazeologické obraty

vznikají ustálením slovních spojení, v nichž determinant zesiluje (intenzifikuje) význam slova základního. Protože význam zesilování významu slova je postup velmi častý a ne vždy snadný, je tu situace příznivá tomu, aby se mnohé intenzifikační obraty ustalovaly jako frazeologismy. Je to zejména tehdy, když se k intenzifikaci druží tu silnější, tu slabší citová expresivita (Bečka, 1992, s. 79).

Typy intenzifikačních frazeologických obratů

Spojení substantivum – intenzifikační adjektivum:

Čirá náhoda, pustá lež, holý nesmysl, pekelný hluk, lví podíl, mravenčí píle, úhlavní nepřítel, horoucí láska, andělská trpělivost, železná kázeň, svatá pravda, hrobové ticho (Bečka, 1992, s. 79).

Sloveso nebo adjektivum – intenzifikační adverbialní výraz:

Pustě lhát, usedavě plakat, škaredě se mýlit, horoucně milovat, hanebně zklamat, toužebně si přát; nenávidět z hloubi duše, z plna srdce si přát, smát se na celé kolo, vyhubovat od plic, vyhrát na celé čáře, poslouchat na slovo, vychvalovat do nebe, rozbít na padrt'; zbrusu nový, po zuby ozbrojený, směšně malý, po uši zamilovaný, opilý namol, navlas stejný (Bečka, 1992, s. 79).

Substantivum, adjektivum nebo sloveso – intenzifikační přirovnání:

Mám hlad jako vlk, spí jako dudek, je tma jako v pytli, je ticho jako v kostele, je pilný jako včelička, je hluchý jako pařez, jako poleno. Nadával jako špaček, třásl se jako osika, seděl tiše jako pěna, byl zpocený jako myš, leje jako z konve. (Bečka, 1992, 79).

Intenzifikace vyjádřením účinku (míněného často jen symbolicky):

Nesnesitelné horko, nevýslovný smutek, nezměrný žal, neproniknutelná tma, závrtná hloubka; boj na život a na smrt. Pracoval do úpadu. Opakoval to do omrzení. Zpil se do němoty. Spal, jako když ho do vody hodí. V sále bylo plno, že by jablko nepropadlo. Pili, až se hory zelenaly (Bečka, 1992, s. 80).

2.1.3 Verbalizační frazeologické obraty

vznikají za situace, kdy je zapotřebí uvést ve výpovědi substantivum do dějového vztahu. Pojmenovávací nesnáze se pociťují hlavně tehdy, když je zapotřebí uvést do dějového vztahu substantivum abstraktní. Odvozování sloves od substantiv je poměrně omezené a počet abstraktních sloves je menší než příslušná potřeba. Proto jsou substantivní abstrakta uváděna do dějového vztahu spojením s konkrétními slovesy. Taková spojení, která se osvědčují jako vhodná, mají tendenci se ustalovat (Bečka, 1992, s. 80).

Dějové vztahy:

- 1) Vyjádření abstraktního majetnictví: *mít strach, mít přání, mít dojem*. Slovesem je tu zpravidla sloveso *mít*.
- 2) Vyjádření abstraktního stavu: *být v rozpacích, být v tísní, být toho názoru, být pod vlivem čeho, být podmínkou, být příčinou*. Slovesem je tu zpravidla sloveso *být*.
- 3) Vyjádření dostat se do stavu označeného substantivem: *nabýt jistoty, získat důvěru, dospět k závěru, dostat strach, narazit na překážky, upadnout do rozpaků, dojít uznání, zaujmout stanovisko*. Příznačná jsou tu slovesa znamenající pohyb.
- 4) Vyjádření dostat koho nebo co do stavu označeného substantivem: *uvést koho do rozpaků, dodávat komu odvalu, naplňovat koho úžasem, dohnat koho k zoufalství*. Příznačná jsou tu předmětná slovesa pohybu.
- 5) Typ: způsobovat stav vyjádřený substantivem, dělat to, co vyjadřuje substantivum: *budit pozornost, vyvolávat zmatek, vyvíjet úsilí, přinášet radost, věnovat pozornost, dělat pokroky, činit potíže, konat povinnost*. Vedle sloves *budit, vyvolávat*, jsou tu častá činnostní slovesa širokého významu (*dělat, činit* apod.).
- 6) Typ: slovy nebo jednáním dávat najevo, na vědomí to, co označuje substantivum: *vyslovovat pochybnosti, projevit důvěru, vydat rozkaz, podat důkaz*.
- 7) Typ: překonávat stav vyjádřený substantivem: *překonávat překážky, rozptýlit obavy, řešit problém*.
- 8) Typ: činit co v souladu nebo v rozporu s tím, co vyjadřuje substantivum: *zachovat klid, rušit klid, překročit zákon, obcházet zákon*.

- 9) Typ: měnit stav vyjádřený substantivem, a to kvantitativně: *zvyšovat teplotu, zvyšovat napětí, prohlubovat rozpory*.
- 10) Typ: nastává jev označený substantivem: *zavládlo ticho, hrozí nebezpečí* (Bečka, 1992, s. 81).

Verbalizační frazeologismy jsou velmi důležitou složkou výrazového repertoáru, zejména v projevech intelektuálních. Mají vysokou frekvenci v odborných projevech, společenskovedních a publicistických a bez jejich pohotové znalosti se autor takových projevů neobejde. (Bečka, 1992, s. 81).

Většina substantiv ze slovesných obrátů nemá vedle sebe slovesné protějšky a slovesně jmenná spojení jsou tu prostě vyjadřovací nezbytností. Je však i skupina slovesně jmenných spojení, která mají vedle sebe jak prosté substantivum, tak i prosté sloveso. Přesto i zde, třebaže v mnohem menším rozsahu, vznikla spojení slovesně jmenná: *oběť – obětovat – postoupit oběť, svědectví – dosvědčit – vydat svědectví*. Taková spojení, protože vznikala z vyjadřovací nutnosti, zpravidla poetizují sloh a dodávají mu jistý slavnostní ráz (Bečka, 1992, s. 81).

2.1.4 Konkretizační frazeologické obraty

jako celek označují skutečnost ustálenou metaforou nebo metonymií, synekdochou; abstraktní jev je konkretizován, tj. označen konkrétním obrazem. Je-li celý obrat obrazný, je to rčení. Pojí-li se obraz přes srovnávací spojku, je to konkretizační přirovnání (Bečka, 1992, s. 81).

2.1.5 Rčení

tvoří nedělitelný obrazný celek, není tu slov základních a frazeologizujících slov průvodních jako ve frazeologismech intenzifikačních a verbalizačních. Jejich frazeologický ráz je proto velice výrazný (Bečka, 1992, s. 82).

Nejvýraznější z nich jsou slovesná rčení, která prozrazují svůj původ v lidové řeči venkova. Některá rčení jsou třeba i původu cizího a literárního, ale lidé si je plně osvojili. Leckterá ukazují na způsob života dnes již neobvyklý, jsou vzata z myšlenkových okruhů dnes již vzdálených. Nejednou obsahují slova již neobvyklá nebo dokonce neznámá, ale přesto stále dobře plní svůj úkol. Projevuje se v nich národní tradice, národní ráz nazírání na skutečnost. I když jejich obraz je ustálením již

oslaben, někdy zcela zastřen, stále si podržují jistou míru výrazové expresivity. Vnášejí do slohu zkonkrétnění a také zpestření a oživení výrazu. Nezřídka přes svou stručnost mají velmi bohatý význam s odstínem, který lze jen snadno vystihnout jinak než právě rčením. Proto přešla i do spisového jazyka a jsou oblíbeným výrazovým prostředkem uměleckého stylu. Např.: *být pátým kolem u vozu, mlátit prázdnou slámu, píchnout do vosího hnízda, mít za lubem, nechat někoho na holičkách, táhnout za jeden provaz, dělat něco na dlouhé lokte, házet hrách na zeď, slibovat hory doly, modré z nebe, přilévat olej do ohně, přijít s křížkem po funuse, vzít někoho na paškál, malovat čerta na zeď, být v sedmém nebi* (Bečka, 1992, s. 82).

Některá rčení jsou výrazně literární. Jsou dnes oblíbeným prostředkem stylu publicistického a v různých obměnách přecházejí i v klišé, např.: *dávat co v sázku, být hudbou budoucnosti, kráčet s duchem doby, spát na vavřínech, stát na druhé straně barikády, dostat se do slepé uličky, být odrazovým můstkem, dát něčemu zelenou, udělat někomu čáru přes rozpočet, udělat za něčím tečku* (Bečka, 1992, s. 82).

Vedle slovesných rčení jsou i rčení neslovesná. Jsou to spojení substantiva s přívlastkovým určením, řidčeji obraty s platností příslovečnou, např.: *bludný kruh, kámen úrazu, hroší kůže, novinářská kachna, husarský kousek, začarovaný kruh, Achillova pata, Pyrrhovo vítězství, danajský dar, mezi čtyřma očima* (Bečka, 1992, 82).

2.1.6 Okřídlená slova

Lze takto označit obraty literárního původu, které se cítí jako obraty citátové: *Zde je jádro pudla*. Některé z nich přešly mezi rčení, např. bojovat proti větrným mlýnům. Někdy ustálená spojení mají podobu hotových vět (třeba i neplně neorganizovaných), které většinou vstupují do souřadného spojení souvětího spolu s větami, jež vyjadřují vlastní obsah sdělení. Nejsou to již rčení, ale ani přísloví, která tvoří v projevu samostatné citátové věty. Mohly by být nazvány **úsluví**. Např.: *Slovo dalo slovo a už byli v sobě. Nic s ním nepořídil, padla kosa na kámen. Jen jsem se mu o tom zmínil a už byl oheň na střeše. Už se stalo, pozdě bycha honit. Nasliboval kdeco, ale skutek utek* (Bečka, 1992, s. 83).

Ustálená přirovnání konkretizační se váží na základní slovo (které však často zůstává nevyjádřeno) spojkou jako. Mají blízko k výrazům intenzifikačním. Např.: *Žije si jako v ráji. Opatruji to jako oko v hlavě. Domy vyrostly jako houby po dešti. Jsem sám jako*

kůl v plotě. Mluví o tom, jako slepý o barvách. Byl jsem tam jako na trní. Byl tu jako na koni. Všechno jde jako po másle, jako po drátkách (Bečka, 1992, 83).

Jak již bylo řečeno, některé konkretizační obraty jsou dnes již neprůhledné, ale přesto se jich užívá, např.: *mít něco za lubem, jít k duhu, nechat někoho na holičkách*. Takové jsou dnes již neměnné a tím se velmi podobají souslovím (některá slovesná sousloví a taková rčení nelze od sebe dobře odlišit). Jinak ve rčeních jisté obměny možné jsou, např.: *házet hrách na zeď nebo na stěnu, dělat si, tropit si blázny, šašky z někoho*. Slovesné obraty typu *být na pováženou, dát na pamětnou, dát někomu co proto, obrátit vniveč, učinit zadosť* jsou přiřazeny k souslovím (Bečka, 1992, s. 83).

2.1.7 Pranostiky

Frazémy, jimž se česky říká pranostiky, nebývají v některých jiných jazycích zvlášť vydělovány, ale jsou přiřčovány k jiným druhům frazémů, a to podle své formy.

Slovo pranostika znamená předpověď. Slovo tvorný význam slova je poněkud užší a zároveň širší, pranostika vyjadřuje předpověď, ale ne jakoukoli, nýbrž předpověď související s počasím, s průběhem ročních období. Pranostikou je také konstatování o pracích v přírodě v určitém ročním období, v určitém měsíci či dni, resp. pranostika dává jistá doporučení k těmto pracím (Čechová, 2012, s. 153).

Podstatným rozlišovacím znakem pranostik od ostatních frazémů je jejich tematika. Jejím základem jsou pravidelně se opakující přírodní děje a práce lidí v závislosti na nich. V tomto případě jde o tzv. agronomické pranostiky, jež lze dále rozčlenit podle oborů, jichž se týkají, na zemědělské, ovocnářské, včelařské, vinařské...

K pranostikám patří i výroky o počasí, jež nejčastěji uvádějí do vztahu počasí ve dvou různých obdobích nebo dnech, a to tak, že z počasí určitého dne, týdne, měsíce, roční doby lze usuzovat na počasí ve více či méně vzdáleném dnu, týdnu, měsíci, ročním období, např.: *Medardova kápě, 40 dní kape* (08.06.); *když Kateřina klouže, potom Mikuláš přeskakuje louže* (Kateřina 25.11., Mikuláš 6.12.). Obdobně: *Je-li na sv. Barboru mráz, na Vánoce přijde obleva* a naopak (sv. Barbora 4. 2.), *svatý Martin/svatá Kateřina na ledě, Vánoce na blátě* (sv. Martin 11.11., sv. Kateřina 25.11.) (Čechová, 2012, s. 153).

Můžeme hovořit i o pranostikách reálných, to jsou ty výše uvedené, a o nereálných, pověrečných: *Prší-li v pondělí, bude celý týden blátivý. Jaké počasí na počátku měsíce,*

takové bude i na jeho konci. Fouká-li vítr na sv. Prokopa, nastane drahota do půl roka, fouká-li odpoledne, nastane od půl roku, fouká-li však po celý týden, bude drahota po celý rok (sv. Prokop 4.7.).

Další druhy pranostik jsou prostě konstatující, a to je např.: *Na svatého Jána bez kvete od rána (24.6.). Svatba v máji volá máry... (Čechová, 2012, s. 154).*

Mohou být radící, např.: *Drž se pevně klečí, pole se ti odvděčí. Louku seč, když ti je jí nejvíc líto. Za velikost krásných stohů děkuj vroucně Pánu Bohu.*

Také se dají rozlišit pranostiky příkazující, např.: *Na svatého Aloise poseč louku, neboj se (21.6.). Když prší, seč, když je hezky, suš! (Čechová, 2012, s. 154).*

Některé jsou varovné až zakazující, např.: *Nežeň se v máji, budeš brzy v ráji (zemřeš); Kde mají malou hromadu hnoje, tam dceru nevdávej...*

Jiné jsou vázány na určité datum, např.: *Na svatého Řehoře líný sedlák, který neoře... (12.3.). Na svatého Matouše brambory do koše (21.9.) (Čechová, 2012, s. 154).*

Pranostiky, stejně jako i mnohé jiné frazémy, shrnují opakované zkušenosti lidí. Jsou to výroky založené na prožitcích, názorech a postojích k okolnímu světu. Na jedné straně tak odrážejí řád v přírodě i v lidské činnosti přírodou ovlivněné, na druhé straně zároveň i tuto činnost programují, resp. ji programovaly. Ještě před 60 lety hospodáři dodržovali pranostiky. Např. na Benešovsku platila tato pranostika: *Na svatého Antonína broušení kos začíná (13.6.); Svatý Petr trávu seče (29.6.); Svatá Anna buchy peče (26.7.).* Dříve se pranostiky přejímaly jako nepochybné dobré rady, které není radno nedodržet, protože se jejich porušení vymstí. Řídili se jimi nejen hospodáři, ale i hospodyně (Čechová, 2012, s. 155).

Ovšem tak jak byla někdy odlišná zkušenost s počasím a s pracemi v přírodě, tak se vzájemně někdy rozcházejí i pranostiky.

Forma pranostik není specifická, neboť pranostiky se neliší od jiných frazémů svou formou, a právě proto také nemají v některých jazycích ani zvláštní, samostatný název. Často mají charakter buď pořekadel, *Přijde čas, že se zima zeptá, cos dělal v létě;* nebo přísloví (Čechová, 2012, s. 156).

Pro větnou stavbu pranostik jsou příznačné podmínkové věty vedlejší (*kvete-li, fouká-li, prší-li...*). Další pranostiky jsou rýmované a rytmizované (*Na svatého Jiří vylézají hadi a štíři.*). Mezi další patří nářeční podoby pranostik (*Jak mráz uvidí Juru, opustí každou dūru. Do svatého Ducha neodkládej kožucha*). Zcela běžně nalézáme v pranostikách výrazy každodenního styku, především obecně české (*Na svatého Řehoře čáp letí přes moře, žába hubu otevře, ledy plují do moře...*). V pranostikách najdeme i obrazná vyjádření, která často obsahují personifikaci: *Máj kvítí dává a stromy listím odívá*.

Pranostik je nepřeborné množství, mezi další patří např. ty, které se váží k určitému měsíci, nebo ke svátku: *Únor bílý pole sílí, svatá Lucie noci upije...* (Čechová, 2012, s. 156, 157, 158).

2.1.8 Kulturní frazémy

Jsou to ustálená obrazná spojení antického a mytologického původu: *Achillova pata, Tantalova muka, mluvit jako Pýthie* (tajemně, záhadně).

Biblické frazémy a ustálená slovní spojení křesťanského původu: *nevěřící Tomáš, milosrdný Samaritán*, větná vyjádření *zůstat jako Lotova žena, dostat se někam jako Pilát do kréda* (nezaviněně, náhodně, bez vlastního přičinění, ne svou vlastní vinou nebo zásluhou se někde ocitnout; krédo = část mše obsahující vyznání víry); bývají vyjádřeny složenými větami i souvětím s charakterem přísloví: *Kdo po tobě kamenem ty po něm chlebem. Kdo se povyšuje, bude/bývá ponížen, kdo se ponižuje, bude/bývá povýšen* (Čechová, 2012, s. 128).

Obraty historicko-kulturní v širším slova smyslu, např. *kostky jsou vrženy*, nebo obdobně *překročili jsme Rubikon* (původní výrok G. J. Caesara při překročení říčky Rubikon).

Někdy se mluví o tzv. o okřídlených slovech – je to neterminologické pojmenování typu *poslední mohykán, danajský dar*, jindy se výrazu okřídlená slova užívá obecně pro frazém (Čechová, 2012, s. 128).

Zpravidla se nezařazují do frazeologie vyšší jednotky, jako citáty slavných osobností, jež zobecnily v povědomí uživatelů jazyka, nebo známé, často citované verše: *Opustíš-li mne, nezahynu. Opustíš-li mne, zahyneš* (Viktor Dyk). *Bude-li každý z nás z křemene, je celý národ z kvádrů* (J. Neruda), (Čechová, 2012, s. 129).

Kulturní frazémy cizojazyčného původu si často uchovávají původní znění. Nejběžnější jsou frazémy latinské, např. *Veritas vincit* (Pravda vítězí) nebo již výše zmíněný frazém *Alea iacta est* (Kostky jsou vrženy), (Čechová, 2012, s. 129).

Ustálená spojení cizího původu neobrazná se stala součástí odborného a administrativního stylu: *summa summarum*, *post scriptum*, *de facto*, *a priori*, *a posteriori*. Znalost a užívání kulturní frazeologie, především antického původu, je součástí vzdělání. S poklesem znalosti latiny se mnohé tyto frazémy překládají, a tak se užívají ve dvojitěm znění. Takové *nemudruj švec přes kopyto*, s variantou *ševče, drž se svého kopyta*, má latinskou předlohu *nesutor ultra crepidem*. Zcela běžně se v češtině užívají přeložené frazémy neslovesné i slovesné jako *sisyfovská práce/sisyfovský úkol*; *Pandořina skříňka*; *přetnout gordický uzel* aj. Mezi francouzské obraty patří: *par excellence* (především, hlavně, v pravém slova smyslu, vynikající), *apropos* (mimochodem), *faux pas* (společenské nedopatření, chyba), (Čechová, 2012, s. 129).

3 VÝZKUMNÁ ČÁST

3.1 Metodologie

Připravila jsem si dotazník, do něhož jsem vybrala frazémy podle určitého klíče. Jednak jsem zařadila slovesná rčení, dále frazémy neslovesné, frazeologická přirovnání. Vybírala jsem frazémy lidové, ale i kulturní. Poté jsem zadala tyto úkoly: První úkol měl prověřit znalosti žáků, zda znají mnou vybraná ustálená spojení. Zadání znělo: *Vysvětli svými slovy, co znamenají tato ustálená spojení. Zvolila jsem těchto 20 ustálených spojení, rčení: Dělat z komára velblouda, mlátit prázdnou slámu, pískat kudlu, spolknout hořkou pilulku, mít jednu kapsu prázdnou a druhou vysypanou, mít na někoho dopal, nemít hlavu ani patu, dostat od někoho čočku, dostat na budku, být korouhvička, být čertovo kvítko, být z něčeho paf, tvářit se jako kakabus, dopadnout jako sedláci u Chlumce, nechat někoho na holičkách, být trnem v oku, vypít kalich hořkosti, jíst vtípnou kaši, mít z ostudy kabát a házet všechno za hlavu.*

V druhém úkolu měli žáci doplnit vhodné přirovnání. Vybrala jsem 10 kvalifikačních adjektiv, ke kterým měli žáci dopsat vhodná slova, k nimž se přirovnává, tj. neživý předmět, nebo živočicha, tedy comparatum, zobecněný model (PMČ 1996, s. 72): *Rychlý, pomalý, červený, přesný, silný, hubený, chytrý, hloupý, vysoký, malý jako...* Žáci napříč všemi třídami, v nichž probíhal výzkum, psali mnoho ustálených přirovnání, ale objevilo se zde také i velké množství tzv. slovních inovací.

Jako poslední jsem zadala dětem úkol, který zněl takto: *Napiš svými slovy, co znamená následující pořekadlo, přísloví, nebo rčení. Žáci zde měli napsat, jak rozumí těmto frazémům: Komu se nelení, tomu se zelení., Ranní ptáče, dál doskáče., Šijí s ním všichni čerti., Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se ucho utrhne., Zvyk je železná košile., Těžko na cvičišti, lehký na bojišti., I mistr tesař se někdy utne., Ráno moudřejší večera., Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá., Kdo po tobě kamenem, ty po něm chlebem.*

Do všech tříd jsem dotazníky sama přinesla, rozdala je dětem a požádala je o vyplnění. Pro svůj průzkum jsem si vybrala Základní školu Josefa Kajetána Tyla v Písku. Na základní škole bylo dotazováno celkem 125 žáků. Svůj výzkum jsem prováděla ve dvou pátých třídách, jedné šesté, jedné sedmé a jedné osmé třídě.

Do celkové analýzy znalostí všech 125 dětí jsem započítala i neúplné dotazníky, tedy ty, v nichž chybělo mnoho odpovědí. V průzkumu jsem se chtěla zaměřit zejména na počty správných a chybných odpovědí a prozkoumat tak znalosti žáků statisticky. K analýze jsem používala kalkulačku (nezbytnou pomůcku), aby výsledky ve statistice byly správné a přesné. Již vyhodnocené výsledky jsem přepočítala také na procenta, aby byly výsledky v mé práci jednoduše představitelné. Počty jsem uváděla vždy jen v případě, že počet daného vysvětlení byl zaznamenán desetkrát anebo ještě vícekrát.

3.2 Statistika

3.2.1 Analýza č. 1

1. úkol: Vysvětli svými slovy, co znamenají tato ustálená spojení:

Dělat z komára velblouda

Správné vysvětlení frazému *dělat z komára velblouda* zní: negativně zveličovat problém, přehánět (Čermák, 1994, s. 338), nebo také nadsazovat danou věc (Zaorálek, 1996, s. 140).

Odpovědi žáků:

Příklady správných odpovědí:

a) *Dělat z malé věci velký průšvih, dělat z malé věci velkou věc (např.: zranění, člověk to moc řeší), dělat z malé věci velkou věc (např.: test), hodně přehánět, člověk z něčeho dělá větší problém, než je, přehánět, z malého problému dělá velký 15x; člověk dělá z malého neštěstí velký případ; dělat z malé věci velkou věc 35x; dělat z něčeho malého něco velkého 8x, dělat z maličkosti velkou vážnou věc, zvětšovat problém, z maličkosti dělat velkou tragédii, z nějaké drobnosti udělat katastrofu, když se nám stane malý problém a ostatní z toho dělají něco velkého, z malé věci dělat obra, někdo z toho dělá vědu.*

Ze 125 dotazovaných dětí jich 65 vysvětlilo význam frazému *dělat z komára velblouda* správně, což činí 52 %.

Příklady špatných odpovědí:

b) *Velbloud je velký a komár je prostě malý; dělat z někoho, co není., dělat z hubeného tlustého, jsi malý a děláš, že jsi velký; dělat z něčeho něco jiného, dělat malou věc z velké věci, nemáme se bát komára.*

c) *nevím.*

O vysvětlení se pokusilo 31 žáků, ale měli je špatně (25 %).

Žádnou odpověď nevedlo 29 žáků (23%).

Více než polovina dotazovaných žáků odpověděla správně. Trefně vyjádřili význam tohoto frazému, avšak necelá polovina si s odpovědí nevěděla rady. Z uvedených příkladů špatných odpovědí vyplývá, že tento kulturní frazém není v běžném hovoru příliš užívaný, 23% dětí se dokonce o odpověď ani nepokusilo.

O velbloudu se mluví také v bibli, ale v jiné souvislosti. Nemožnost přijetí bohatého do božího království je vyjádřena nadsázkou. Tento Ježíšův výrok je uveden ve třech evangeliích, v Matoušově, Markově a Lukášově, např.: *Snáze projde velbloud uchem jehly, než bohatý do božího království* (Matouš 10,25). *Snáze projde velbloud uchem jehly, než aby bohatý vešel do božího království* (Marek 10,25).

Mlátit prázdnou slámu

Správné vysvětlení lidového rčení *mlátit prázdnou slámu* zní: povídat pořád totéž dokola, mluvit zcela bezobsažně, jalově, banálně a neříkat vlastně nic. Znamená také dělat zcela marnou, neplodnou práci (Čermák, 1994, s. 88), nebo též zbytečně a nadarmo mluvit, žvanit, omílat jalové (Zaorálek, 1996, s. 323).

Odpovědi žáků:

Příklady správných odpovědí:

Mluvit kraviny.

Tento frazém měl správně jeden žák, ačkoli se vyjádřil expresivně užitím slova *kraviny* ve významu hlouposti, nesmysly. To znamená 1 % správných odpovědí.

Příklady ne zcela přesných odpovědí, ale blízcích se požadovanému významu:

a) *Dělat něco zbytečně, nesmyslně, mluvit kraviny, dělat něco, co už je hotové, dělat něco, co už je dodělané., dělat něco, co nemá smysl., nemá to cenu, dělat zbytečné věci*

b) *můžu se snažit, jak chci, ale nic z toho nebude., ptát se někoho na něco, co neví., řešit něco, co nemá smysl., kárat někoho za něco, co neprovedl., mlátit někoho nevinného., zbytečně se namáhat, zbytečně se ptát, nemít nic, říkat něco, o čem nic nevím., říkat*

něco, co nevím na sto procent, chtít něco, co nejde., dělat nesmyslnou věc, mlátit jen tak, mlátit bezdůvodně do něčeho, dělat nesmyslnou věc;

c) *Nevím.*

48 žáků (38 %) se pokusilo odpovědět, avšak jejich vysvětlení frazému bylo jen přibližně a) 25 žáků, nebo chybné b) 23 žáků.

76 dětí nevedlo žádnou odpověď c) 61 %).

Frazém *mlátit prázdnou slámu* patří k rčením lidového původu, jehož význam žáci prakticky neznají. Někteří se ve svých odpovědích blížili ke správnému vyjádření, avšak jejich odpovědi jsem nevyhodnotila jako zcela dobře zodpovězené. Některé z odpovědí (*kárat někoho za něco, co neprovedl., mlátit někoho nevinného, nemít nic, chtít něco, co nejde* apod.) se svým významem naprosto odchylovaly od správného významu. Souhrnně lze říci, že žáci se s tímto frazémem nesetkávají a nepoužívají ho. Zemědělská technika mlácení obilí se používala od starověku. Až do novověku se mlátilo obilí cepy za účelem oddělení zrna od plev. V dnešní době se odděluje zrna od plev zemědělskými stroji, které nahradilo mlácení obilí cepy. Děti proto neumějí spojit význam tohoto lidového rčení s historickou technikou mlácení slámy. Pokud byla prázdná, neoddělilo se žádné zrna.

Pískat kudlu

Správné vysvětlení lidového rčení *pískat kudlu* zní: žít v chudobě, žít v nouzi a bídě, být v těžké životní situaci a trpět nouzí, člověk může být dlouhodobě i dočasně po prohře, ztrátě peněz, bankrotu, ožebračení apod. (Čermák, 1994, s. 380).

Odpovědi žáků:

Správné odpovědi:

Tento frazém neměl správně ani jeden žák (0 %).

Špatné odpovědi:

Hrát hudbu, nevím., někdo krájí 3x., dělat něco, co nejde, vybit si na něčem zlost, říkat (zpívat) ošklivé věci, dělat blbosti/kraviny, říkat pravdu, nadávat.

11 žáků se pokusilo odpovědět, avšak chybně (9 %).

114 žáků nenapsalo vůbec nic (91 %).

Podobně jako u předchozího frazému, i frazém *pískat kudlu* je pro dotazované žáky prakticky neznámý. Drtivá většina dotazovaných žáků (91%) se o odpověď nepokusila, jen 11 žáků odpovědělo. Jejich odpovědi se však ani vzdáleně nepřibližovaly správnému významu tohoto frazému.

Význam tohoto rčení vysvětluje například Karel Čapek ve své knize *Devatero pohádek*, konkrétně v Tulácké pohádce: *Víte, co je to pískat kudlu? To se dělá tak, že člověk ráno suší hubu, v poledne nemá do čeho kousnout a večer se místo jídla párá dřívkem v zubech; a když mu pak kručí hladem žaludek, tomu se říká, že píská kudlu, míti nouzi.*

Spolknout hořkou pilulku

Správné znění lidového rčení *spolknout hořkou pilulku* je: muset přijmout nepříjemný fakt a smířit se s ním (Čermák, 1994, s. 643) a také brát něco jako nutné zlo (Zaorálek, 1996, s. 643).

Odpovědi žáků:

Příklady správných odpovědí:

Něco překonat, překousnout něco těžkého, projít si něčím těžkým. Tyto odpovědi jsem žákům uznala, protože jimi byli velmi blízko správnému obsahu frazému.

4 žáci měli tento frazém správně (3 %).

Příklady špatných odpovědí:

Být zahořklý, když něco musíš udělat, i když nechceš., být zlý na všechny kolem sebe bez důvodu, mít v puse horko, být namyšlený, být nepříjemný, šklebit se, někdo je mrzutý, spolkl něco, co mu nechutná., je na omylu, spolknout hořký prášek, něco je hořké., spolknout kost, dělá, že to spolknul, musí být statečný., udělat něco zlého, udělat něco špatně, má se špatně., pálí ho záha, mračit se, být zpruzelý, mít špatnou náladu, tvářit se kysele, přiznat se, někdo někomu řekl něco ošklivého, za svoje činy přijímat následky, být nepříjemný, dělat něco, čeho lituješ, spolknout něco, co je hnusné, naštvat se, zlobit se na někoho.

44 žáků se pokusilo napsat správné znění frazému, nicméně chybně (35 %).

77 dětí nenapsalo žádnou odpověď (62 %).

I význam tohoto frazému patřil k těm, které dotazovaní žáci neznají. Pouhá 3% správných odpovědí svědčí o tom, že se s tímto frazémem v běžné mluvě nesetkávají. Vysoké procento žáků (62%) se o odpověď ani nepokusilo. Ti, kteří odpověděli, se svým vysvětlením obsahu tohoto frazému vzdalovali správnému významu.

Mít jednu kapsu prázdnou a druhou vysypanou

Správné znění lidového rčení *mít jednu kapsu prázdnou a druhou vysypanou* je: být chudý, být bez peněz.

Příklady správných odpovědí:

Když nic nemáš, tak nic nemáš., nemít nic 21x, být bez peněz, být chudý 10x, být na mizině, být švorc, nebýt bohatý.

40 žáků odpovědělo správně (32 %).

Příklady špatných odpovědí:

Nemít štěstí, hodně utrácet, mít smůlu, máš v jedné díru, že jsou roztrhlý., v jedné kapse nic nemá a druhá se mu vysypala.

13 dětí se pokusilo o odpověď, ale měly ji chybně (10%).

72 dětí se o odpověď ani nepokusilo (58 %).

Lepší výsledek při vyhodnocování odpovědí žáků jsem zaznamenala až u frazému *Mít jednu kapsu prázdnou a druhou vysypanou*, kdy správně odpovědělo 40 žáků. Tento frazém byl pro žáky srozumitelnější podle mého názoru proto, že jeho význam lze lépe logicky odvodit. Pokud je jedna kapsa prázdná, není v ní nic. Pokud je druhá vysypaná, znamená to totéž. Názornost sdělení je příčinou, proč bylo procento správně zodpovězeného frazému vyšší než v předchozím případě.

Zajímavostí je, že 72 dětí se o odpověď nepokusilo, což je na druhé straně vysoký počet těch, kteří si nevěděli s významem tohoto lidového rčení rady.

Mít na někoho dopal

Správné vysvětlení frazému (s větší mírou expresivity) *mít na někoho dopal* zní: mít na někoho vztek, zlost (Čermák, 1994, s. 157).

Odpovědi žáků:

Příklady správných odpovědí:

Být na někoho naštvaný 21x, mít na někoho zlost, mít na někoho vztek 7x, být na někoho alergický, nemít někoho rád, být na někoho rozčilený, zlobit se na někoho 4x, někdo má někoho plné zuby., být na někoho rozzlobený, nesnášet někoho, nenávidět někoho.

42 dětí mělo tento frazém správně (33,5 %).

Příklady špatných odpovědí:

Někoho sledovat 3x, mít na někoho podezření, být na někoho zasedlý 6x, někdo chce někoho napálit, mít na někoho kecy, někdo je lehce zranitelný., žárlit na někoho, být na někoho zaměřený, někdo někoho otravuje, zlobí ho a provokuje.

17 žáků se pokusilo o odpověď, avšak chybně (13,5 %).

66 žáků nenapsalo vůbec nic (53 %).

Více než polovina dotazovaných žáků neodpověděla vůbec, 17 odpovědí bylo chybných, avšak zaznamenala jsem i poměrně vysoké procento těch, kteří odpověděli správně. Dá se shrnout, že i v dnešní době celkem používaný frazém *mít na někoho dopal* byl pro více než polovinu žáků neznámý. V příkladech špatných odpovědí se můžeme dočíst, že se žáci ani nepřibližovali správnému vysvětlení tohoto frazému. Ti, kteří odpověděli správně, zřejmě vycházeli ze slovesa *dopálit se* (rozčítit se), zpravidla na někoho. Dokázali tak dosadit užité slovo *dopal* a vysvětlit význam tohoto frazému. Slovo *dopal* je poměrně novodobý výraz a z toho důvodu není zachyceno ve slovníku Lidová rčení. František Čermák ho ale ve Slovníku české frazeologie a idiomatiky již zachycuje.

Nemít hlavu ani patu

Správný význam frazému *nemít hlavu ani patu* je: daná věc je nerozumná, pošetilá, nesmyslná (Zaorálek, 1996, s. 76).

Odpovědi žáků:

Příklady správných odpovědí:

Nemít (nedávat) smysl 22x, něco je zamotané., je to prostě kravina., daná věc není logická, je celá přeházená., je to úplná blbost., je to nesmysl., něco je zmatené., něco je nesrozumitelné. 3x, nedává to rozum., to je například když začne někdo nějakou práci a začne středověkem a až pak pravěkem.

36 dětí mělo tento frazém správně (29 %).

Příklady špatných odpovědí:

Nemít cíl, říkat samé nesmysly, nemít význam, nic neumět, nevědět nic, někdo často zapomíná., nemít nic, být hloupý, někdo nemá rozum., nechápat něco, nepřemýšlet, být neviditelný, být ulekáný (něčeho se bát), nemyslet, nepřemýšlí, co dělá, Nemít začátek ani konec 15x.

46 dětí se pokusilo odpovědět, avšak špatně (37 %).

43 dětí se o odpověď ani nepokusilo (34 %).

U všech hodnocených dotazníků jsem zaznamenala vyšší procento žáků, kteří se vůbec nepokusili na dané frazémy odpovědět, a to i u těch, kde byla na druhé straně zaznamenána téměř poloviční úspěšnost. Stejně tak tomu bylo i u frazému *Nemít hlavu ani patu*, ačkoliv se jedná o frazém hojně používaný i v současné době, myslím si, že poloviční úspěšnost v odpovědích na tuto otázku, není dobrým výsledkem. Na danou otázku jsem očekávala vyšší procento správných odpovědí. Význam tohoto rčení lze přitom snadno odvodit logicky, neboť *nemít hlavu ani patu* znamená postrádat jakýkoliv stěžejní bod (hlavu, patu), tudíž cokoliv smysluplného.

Dostat od někoho čochku

Správné vysvětlení lidového rčení *dostat od někoho čochku* zní: dostat vynadáno. Takto se dnes mezi lidmi tento frazém chápe. Zajímavostí je, že v Zaorálově knize *Lidová rčení* najdeme i odlišný význam a ten zní: nedostat nic a spojení *dostat vynadáno* zde už nenajdeme (Zaorálek, 1996, s. 37).

Odpovědi žáků:

Příklady správných odpovědí:

Dostat vynadáno 7x, *seřvání* 4x, *dostat vyhubováno*.

12 žáků mělo tento frazém správně (10 %).

Příklady špatných odpovědí:

Někdo se na někoho naštve a bude se s ním hádat., *dostat pěstí* 8x, *dostat od někoho přes pusku* 8x, *být někým zbit*, *dostat od někoho peníze*, *dostat od někoho nakládačku*, *porvat se*, *dostat ránu*, *něco ukrást*, *zlobit se na někoho*, *někdo někoho bouchl.*, *dostat od někoho těžce pochopitelnou větu*, *dostat věc bez hodnoty*, *dostat výprask*, *dostat od někoho na frak*, *dostat málo jídla*, *dostat od někoho ránu*, *dostat od někoho výprask*, *dostat od někoho dárek*, *dostat facku*, *někdo to někomu nandal.*, *někdo má po čochce*

lepší zrak., někdo je hloupý., dostat do huby, dostat do držky, někdo někoho polije, získat od někoho peníze.

50 dětí se pokusilo odpovědět, ale jejich vysvětlení frazému nebylo korektní (40 %).

63 dětí nenapsalo žádnou odpověď (50 %).

U odpovědí na otázku, co znamená frazém *Dostat od někoho čůčku*, mě překvapila rozmanitost špatných odpovědí (*dostat pěstí, dostat od někoho přes pusu, být někým zbit, dostat od někoho peníze, dostat od někoho nakládačku, porvat se, dostat ránu, něco ukrást, zlobit se na někoho, někdo někoho bouchl., dostat od někoho těžce pochopitelnou větu, dostat věc bez hodnoty, dostat výprask, dostat od někoho na frak, dostat málo jídla, dostat od někoho ránu, dostat od někoho výprask, dostat od někoho dárek, dostat facku, Někdo to někomu nandal., Někdo má po čůcce lepší zrak., Někdo je hloupý., dostat do huby, dostat do držky, někdo někoho polije, získat od někoho peníze*). Často se význam tohoto frazému zaměňuje s následujícím frazémem *Dostat na budku*.

Dostat na budku

Správné vysvětlení expresivního frazému *dostat na budku* zní: dostat výprask, lidově dostat nakládačku, dostat přes pusu. Tento frazém nezachycuje ani Čermákův Slovník české frazeologie a idiomatiky, ani Lidová rčení Jaroslava Zaorálka, jde o výraz poměrně nový.

Odpovědi žáků:

Příklady správných odpovědí:

Být zmlácený, dostat přes pusu 10x, dostat výprask, dostat od někoho přes pysk, dostat přes hubu, být zbitý, dostat na zadek 5x, dostat facku, někdo někoho zmlátí., dostat na hlavu 10x, dostat pěstí, dostat ránu, dostat do nosu, někdo dostal špatnou známku a rodiče mu napleskají na zadek., dostat přes prdel, někdo někoho bouchnul do hlavy., dostat nakládačku, dostat pohlavek, dostat namláceno, být seřezán.

60 dětí mělo tento frazém správně (48 %).

Příklady špatných odpovědí:

Bouchnout se do hlavy, dostat za vyučenou, dostat dar, dostat vynadáno, dostat málo peněz, někdo byl poražen, být po škole.

12 dětí napsalo odpověď, nicméně chybně (10 %).

53 žáků nenapsalo vůbec žádnou odpověď (42 %).

Při hodnocení odpovědí na tuto otázku jsem zjistila opět vysoké procento žáků, kteří se o odpověď vůbec nepokusili, a naopak vysoké procento žáků, kteří odpověděli správně. Tento jev jsem zaznamenala již několikrát v předchozích úkolech.

Zajímavostí je, že význam slova *budka* je malá bouda, přístřeší, obydlí malého ptactva. V přeneseném významu pak tento expresivní frazém znamená dostat přes pusu, tedy otrást tělesnou schránkou člověka. Můžeme se domnívat, že i budka představuje určitou uzavřenou schránku, obydlí, přístřeší, které se při útoku otřeše v základech. Stejně se tak se otřeše tělesná schránka člověka, který dostane výprask.

Být korouhvička

Správné vysvětlení frazému *být korouhvička* zní: měnit stále názory, být nestálý (Zaorálek, 1996, s. 145).

Odpovědi žáků:

Správné odpovědi:

Ani jeden žák neměl tento frazém správně (0 %).

Špatné odpovědi žáků:

Zlobit, vyznat se ve světových stranách, být křehký 3x, všude se otáčet, pořád se točit dokola, na všechno ukazovat, rád tančit, pořád mluvit (žvanit), všechno všem povědět, všechno všem vyžvanit, být hodný 4x, být rozmazlený; být hodně vysoký, nebo neposedný, točit se a skákat.

17 žáků se pokusilo o odpověď, ale byla chybná (14 %).

108 žáků nenapsalo vůbec nic (86 %).

Lidové rčení *být korouhvička* je pro žáky zcela neznámé. Ani jeden žák nevysvětlil význam tohoto frazému správně. Drtivá většina se o odpověď ani nepokusila. Korouhvička bývala ozdoba na domech, často měla tvar kohouta, byla to v podstatě jedna z prvních meteorologických pomůcek k předpovídání počasí podle směru větru, takže se točila na střeše. Přenesením významu vzniklo pojmenování pro člověka, který je nestálý, vrtkavý, mění názory, směr apod. Korouhvička se dnes již na domech neobjevuje, výraz je zastaralý, proto si děti nevěděly rady s odpověďmi.

Být čertovo kvítko

Správný význam frazému *být čertovo kvítko* zní: být rozpustilý, chovat se pohoršlivě a divoce, také může označovat člověka, který je vychytralý a mazaný (Čermák, 1994, s. 390).

Odpovědi žáků:

Příklady správných odpovědí:

Zlobit, dělat věci, které bys neměl., být zlobivý (hodně zlobit) 36x, být rošťák 2x, někdo zlobí jako čert, být neposlušný; být rozjařený, hodně aktivní; pořád něco vyvádět, skotačit a dělat blbosti, dovádět a být hodně živý a zlobivý, být hodně velký zlobil.

49 dětí mělo tento frazém správně (39 %).

Příklady špatných odpovědí:

Líbit se čertu, být zlý kluk, být čertovo štěstí, být čertovo pomocník, být divoká a zlá, špehovat, dělat, co se mu řekne, být upsaný čertovi, být zlý, být čertův sluha, udělat něco špatného.

14 dětí odpovědělo, avšak chybně (11 %).

62 dětí nenapsalo vůbec nic (50 %).

Lepší výsledky v odpovědích žáků se objevily u následujícího rčení *být čertovo kvítko*. Děti se s ním mohou setkat v pohádkách i v běžném životě. Tento frazém je používáný

hojně i dnes. Jde o mladého, temperamentního, rozpustilého člověka, který se může chovat i pohoršlivě a divoce. Svým způsobem se takto chová i mladá generace, do které patří i dotazovaní žáci základních škol. Z tohoto důvodu znalo odpověď téměř 40% dětí.

Musím však podotknout, že i v tomto případě jsem vyhodnotila vysoké procento žáků, kteří neodpověděli vůbec.

Být z něčeho paf

Korektní vysvětlení lidového rčení *být z něčeho paf* zní: být silně zaražený, užaslý (Zaorálek, 1996, s. 242). Slovník spisovného jazyka českého (dále jen SSJČ) uvádí u slova *paf* ve funkci nesklonného přídavného jména, že je obecně expresivní a značí zaražený, překvapený; udivený, užaslý. Jinak je *paf* citoslovce označující zvuk výstřelu.¹

Odpovědi žáků:

Příklady správných odpovědí:

Být překvapený 35x, zůstat v úžasu, být z něčeho udivený 13x, být z něčeho mimo, být z něčeho vedle, něco nás překvapilo.

60 dětí mělo frazém správně (48 %).

Příklady špatných odpovědí:

Být nadšený 8x, být unešený 3x, být ohromený 7x, něčeho se leknout, být šťastný (rozzářený), být vyplašený, být vyřízený, být z něčeho rozrušený, být z něčeho vyděšený, být šokovaný, být nervózní, přehánět, mít nervy, být velmi vylekaný 4x.

40 dětí se pokusilo odpovědět, nicméně špatně (32 %).

25 dětí nenapsalo vůbec nic (20 %).

Téměř polovina dotazovaných žáků odpověděla v tomto případě správně. Při vyhodnocování úkolu bylo složitější určit, zda daná odpověď je správná, či ne. Děti se

---

¹ Dostupné na <http://ssjc.ujc.cas.cz/> [citováno 25. 4. 2018].

často ve svých odpovědích blížily k určení správného významu tohoto frazému. Ve slovníku Lidová rčení Jaroslava Zaorálka jsem našla i jiné spojení: *být do někoho celý paf*, což znamená být do někoho silně zamilován. V současné době se již toto vysvětlení nepoužívá a rovněž ani jeden z dotazovaných žáků tento význam neuvedl. Zaznamenala jsem nižší procento těch, kteří se o odpověď vůbec nepokusili.

Tvářit se jako kakabus

Správné vysvětlení frazému *tvářit se jako kakabus* zní: mračit se, tvářit se nevlídně. Jde o slovo cizího původu. SSJČ vysvětluje, že *kakabus* pochází z řeckého základu a značí expresivně nevlídný, zakaboněný člověk; mrzout, morous.²

Odpovědi žáků:

Příklady správných odpovědí:

Tvářit se nevrle, tvářit se kyselé 9x, tvářit se otráveně 5x, mračit se (tvářit se zamračeně) 17x, tvářit se našťavaně 17x, tvářit se nabručeně 2x, tvářit se ošklivě, být bez úsměvu, tvářit se uraženě 5x, tvářit se hrozně, tvářit se nehezky 2x, tvářit se škaredě, tvářit se smutně 3x, být mrzutý, tvářit se hnusně 3x, tvářit se znechuceně, tvářit se zrudně a uraženě.

74 dětí mělo tento frazém správně (59 %).

Příklady špatných odpovědí:

Tvářit se nevěřicně, dělat hnusné obličej, tvářit se divně 12x, tvářit se směšně (legračně), tvářit se hloupě, nevědět, co máš dělat., tvářit se zvláště, tvářit se jako trouba, mít zkamenělý výraz, tvářit se jinak, než člověk má., tvářit se jako, když ještě to ještě nikdy neviděl.

22 dětí se pokusilo odpovědět, ale špatně (18 %).

29 dětí nenapsalo vůbec nic (23 %).

---

² Dostupné na <http://ssjc.ujc.cas.cz/> [citováno 25. 4. 2018].

Tvářit se jako kakabus patří k těm frazémům, které nedělaly dětem větší problémy. Proč přirovnání vzniklo, pomůže objasnit článek v časopise *Naše řeč*. Kakabus je slovo řecko-latinské (*cacabus, kakabos*) a znamená hrnc na vaření (odtud příd. jméno *cacabatus* značící černý jako hrnc odstavený od ohniště); význam, v němž se toho slova užívá, v češtině vznikl asi opřením o sloveso *kaboniti se*.³

Přes polovinu dotazovaných žáků si vědělo s odpovědí rady. Frazém hojně využívaný i v současnosti neznalo 29 dětí, které neodpověděly vůbec.

Dopadnout jako sedláci u Chlumce

Správné znění frazému *dopadnout jako sedláci u Chlumce* je: dopadnout špatně. Toto rčení odkazuje na historickou událost. Váže se k události z roku 1775, kdy v rámci selské rebelie, jejíž příčinou bylo tíživé postavení poddaných v té době, jeden z houfů sedláků přitáhl do města Chlumec k zámku a v druhé polovině března se střetl s vojskem na hrázi tehdejšího Velkochlumeckého rybníka. Sedláci byli v podstatě neozbrojeni, nanejvýš měli nějaké okované hole, kosy, takže srážka poměrně rychle skončila vítězstvím vojska, které několik sedláků zastřelilo, několik sedláků se utopilo v rybníce a zbytek se rozprchl po okolí. Tím srážka skončila. Nešlo tedy o žádnou velkou bitvu, ale následky byly hrozné. Nicméně se stala symbolem rebelie a od té doby se přísloví ujalo.

Odpovědi žáků:

Příklady správných odpovědí:

Dopadnout špatně 20x, dopadnout zle, prohrát 5x, dopadnout smutně.

29 dětí mělo tento frazém správně (23 %).

Příklady špatných odpovědí:

Dopadnout jako bezdomovci, být chudý, nikdo už tě nemá rád., nemít nic, dohadovat se.

---

³ *Naše řeč*, ročník 7 (1923), č. 10, s. 309–310.

10 dětí se pokusilo odpovědět, ale měli odpověď špatně (8 %).

86 dětí nenapsalo nic (69 %).

V rámci vyhodnocování odpovědí na tento úkol bylo v několika případech složitější se rozhodnout, zda uznat odpověď jako správnou, či nikoliv. Nakonec jsem odpovědi *dopadnout jako bezdomovci, být chudý, nikdo už tě nemá rád., nemít nic,* zařadila k těm špatným. Výsledkem je pouze 23% úspěšných žáků. Opětovně bylo vysoké procento těch, kteří neodpověděli vůbec.

Nechat někoho na holičkách

Správné vysvětlení lidového rčení *nechat někoho na holičkách* zní: zradit někoho, nechat jej v nesnázích, v bezradnosti, ve svízelné situaci (Zaorálek, 1996, s. 85).

V lidovém jazyce jsou *holičky* zelené, nedozrálé plody, především třešňové a višňové, které se objeví hned po opadnutí květu, zůstávají často zakrnělé na stromech a pak zpravidla opadávají. Zamýšlené plány nedozrálý. Takto tedy vzniklo lidové rčení *nechat někoho na holičkách*. Základem slova je přídavné jméno *holý* a slovo má množství krajových variant.⁴

Odpovědi žáků:

Příklady správných odpovědí:

Opustit někoho, vykašlat se na někoho 11x, nechat někoho v nebezpečí 2x, nechat něco jen na někoho, nechat někoho v problému 20x, nechat někoho v nouzi 3x, nepomoci někomu 24x, nechat někoho v průšvihů samotného 10x, nechat někoho v bídě, nechat někoho ve štychu, zradit někoho, nechat někoho bez pomoci 4x, někdo něco neudělá a druhý se ho nezastane., nechat někoho v té nejhorší situaci, nechat někoho samotného 7x, nechat někoho v potížích; nechat někoho na skále, v lese, v cizí zemi; nechat někoho v pasti, nechat někoho v nesnázích, nechat někoho, ať si pomůže sám., nechat někoho být, když potřebuje pomoc., nechat někoho v maléru, nepomoci slabému.

95 žáků mělo tento frazém správně (76 %).

⁴ Havlová, F.: *Nechat někoho na holičkách. Naše řeč, ročník 40 (1957), číslo 3–4, s. 116–118.*

Příklady špatných odpovědí:

Nechat někoho o samotě, nechat někoho být, nechat někoho na pokoji, někomu něco slíbím a pak to neudělám.

Žádný žák nenapsal špatnou odpověď (0%).

30 žáků nenapsalo nic (24 %).

Význam frazému *nechat někoho na holičkách* žáci ve vysokém počtu (95 správných odpovědí) znali. I procento žáků, kteří se o odpověď nepokusili, je nízké ve srovnání s jinými případy. Svědčí to o používání tohoto frazému i v dnešní mluvě. Žáci neměli s popsáním významu tohoto frazému problémy, někteří k vysvětlení použili jiný, synonymní frazém (*nechat někoho ve štychu, vykašlat se na někoho*).

Být trnem v oku

Správné vysvětlení lidového frazému *být trnem v oku*, opírajícího se o bibli, zní: dráždit někoho, vadit někomu, být někomu nepříjemný a protivný (Zaorálek, 1996, s. 366).

Odpovědi žáků:

Příklady správných odpovědí:

Někdo si na někoho zasedl. 3x (Toto vysvětlení frazému jsem uznala, protože se velmi blíží ke správné odpovědi.), *někdo někomu vadí. 3x*, *někoho moc otravovat, být pro někoho problémem, ten dotyčný někoho nemá rád., být na obtíž 3x, někdo někoho nemůže ani vidět., někoho štvát, někomu překážet.*

18 žáků mělo tento frazém správně (14,5 %).

Příklady špatných odpovědí:

Být špičatý, někoho bolí oko., být slepý, být středem pozornosti, mít trému, pozorovat něco, plést se do něčeho do čeho se člověk plést nemá, být nepříjemným společníkem být zakoukaný, koukat se na něco, ale nevidět to, někomu se nelíbit, být hodně výrazný, být nejhorší ve skupině, být zajímavý, ublížit někomu, být namočený v nějakém problému,

mít na někoho spadeno, něco někoho bolí., udělat něco špatného, zaslepit někoho; být odlišný, být hodně viditelný, jiný a výrazný; přehlížet někoho, být zlý mezi těmi, co se chovají hezky., být ten hlavní, být zbytečný, někomu škodit, cítit se špatně, být otravný.

39 žáků se pokusilo odpovědět, ale chybně (31 %).

68 žáků nenapsalo vůbec nic (54,5 %).

U odpovědí na tuto otázku jsem zaznamenala různorodost špatných odpovědí, které se svým významem nepřibližovaly správné odpovědi. Často si děti spojovaly význam tohoto frazému se zrakem. Toto spojení je správné, objevilo se již v Bibli: *Podle Mojžíšova vyprávění přidělil Jahve Židům úrodnou zemi Kanaán a poradil jim – proti všem dobrým mravům -, aby její dosavadní držitele vyhnali: „Nezaženete-li obyvatele země, budou vám zbytky jejich trnem na očích a ostny ve vašich bocích, budou vás tísnit v zemi, na které sídlíte.“* (Fučík, Pokorný; 2001, s. 43). Přes polovinu dotazovaných neodpovědělo vůbec.

Vypít kalich hořkosti

Korektní znění lidového metaforického rčení *vypít kalich hořkosti*, majícího svůj původ v bibli, je: vytrpět něco nepříjemného, bolestného (Zaorálek, 1996, s. 121).

Odpovědi žáků:

Příklady správných odpovědí:

Projít si něčím těžkým, zažít něco nepříjemného, překousnout něco těžkého.

3 žáci měli tento frazém správně (2 %).

Příklady špatných odpovědí:

Tvářit se špatně, být otrávený, vzpomenout si na něco smutného, být nevrlý, být protivný, být naštvaný, tvářit se kysele, vypít něco strašného, být nepříjemný 8x, mít špatnou náladu 4x, být nabručený, mít hořko v puse, vypít hořký čaj, vypít něco

hořkého, tvářit se kysele a být mrzutý, nemít se dobře, někomu je špatně., být zlý, mluvit pravdu, být ošklivý na ostatní, být nemocný, udělat něco, co jsi neuměl.

41 dětí se pokusilo odpovědět, ale měly tento frazém špatně (33 %).

81 dětí nenapsalo vůbec nic (65 %).

Tento frazém patří k těm, které dělaly žákům problémy. Pouze tři správné odpovědi svědčí o tom, že význam tohoto frazému děti neznají. Oceňuji však, že 41 dětí se pokusilo odpovědět, i když jejich vysvětlení se nepřibližovalo v mnoha případech správné odpovědi.

Jíst vtipnou kaši

Správná odpověď u frazému *jíst vtipnou kaši* je: být bystrý, vtipný. Zaorálkova Lidová rčení odhalují význam tohoto lidového rčení: dotyčný je hloupý (Zaorálek, 1996, s. 127).

Odpovědi žáků:

Příklady správných odpovědí:

Smát se 15x, být vtipný 64x, přehnaně chrlit vtipy, dělat si ze všeho srandu, mít humornou náladu, být samý vtip a žert, mít dobrou a vtipnou náladu, být moc rozesmátý, být hodně veselý a vtipný, být komediální, vtipkovat, dělat si ze všeho legraci, říct něco vtipného, říkat jen samé vtipy, být vtipálek.

92 žáků mělo odpověď správně (74 %).

Příklady špatných odpovědí:

Být chytrý, být vychytralý.

3 žáci se pokusili napsat odpověď, ale byla nesprávná (2 %).

30 žáků nenapsalo vůbec nic (24 %).

Vysokou úspěšnost v odpovědích mohu potvrdit u frazému *jíst vtipnou kaši*. Hojně používaný frazém v dnešní době patřil k těm, které děti znaly. K porozumění významu přispívá jeho konkrétnost. Pouze tři špatné odpovědi a ve srovnání s ostatními frazémy i nízké procento těch, kteří se o odpověď nepokusili.

Mít z ostudy kabát

Správné vysvětlení frazému *mít z ostudy kabát* zní: mít velkou ostudu, hanu (Zaorálek, 1996, s. 118).

Odpovědi žáků:

Příklady správných odpovědí:

Udělat si velkou ostudu 17x, pořád mít všude ostudu, mít hodně ostudy 20x , Mít tolik ostudy, že by ji člověk mohl nosit., být pro ostudu, Lidé se tomu člověku smějí., být ztrapněn.

38 žáků mělo tento frazém správně (30 %).

Příklady špatných odpovědí:

Schovávat se za kabát, být ostudný, mnohokrát se ponížit, hrozně se stydět, nestydět se, nosit staré věci pro ostudu, všechno kazit.

15 dětí se pokusilo o odpověď, ale měly ji chybně (12 %).

72 dětí nenapsalo k tomuto frazému odpověď (58 %).

Zde je nutno uvést, že 30% správných odpovědí je nízká úspěšnost. Pouze 15 dětí se pokusilo o odpověď, avšak chybně. *Schovávat se za kabát, být ostudný, mnohokrát se ponížit, hrozně se stydět, nestydět se, nosit staré věci pro ostudu, všechno kazit* byly odpovědi, které jsem nemohla vyhodnotit jako správné.

Házet všechno za hlavu

Správné vysvětlení frazému *házet všechno za hlavu* zní: nic neřešit, nedbat na danou věc, nemyslet na ni (Zaorálek, 1996, s. 79).

Odpovědi žáků:

Příklady správných odpovědí:

Někomu je všechno fuk., na všechno se vykašlat 13x, Někomu je všechno jedno. 21x, nedělat si nic z problémů, být pohodář, nezajímat se o nic, neplnit si povinnosti, všechno nechávat být 10x, Někomu je všechno ukradené, na všechno schválně zapomínat, házet zlé myšlenky za hlavu, ignorovat všechno, nic neřešit, nechat nějakou věc plavat, o nic se nezajímat, nechávat věci být (vždyť to nechvátá), Nemusí se spěchat, času je dost., nezajímat se o problémy, odkládat něco, nechat zadanou práci na příště, být bezstarostný (z ničeho si nic nedělat), být v pohodě, všechno odkládat a problémy neřešit, vše ignorovat.

84 dětí mělo tuto odpověď správně (67 %).

Příklady špatných odpovědí:

Mít hodně práce, všechno vzdávat, být moc chytrý, mít toho moc, všechno prominout, nevážit si ničeho, nebrat nic vážně.

13 dětí napsalo špatnou odpověď (10,5 %).

28 dětí nenapsalo nic (22,5 %).

V tomto případě jsem vyhodnotila 67% správných odpovědí, což je ve srovnání s ostatními frazémy vysoká úspěšnost. Žáci ve svých správných odpovědích trefně vystihli význam tohoto frazému. Zaznamenala jsem i nízké procento těch, kteří se o odpověď vůbec nepokusili.

3.2.2 Analýza č. 2

2. úkol: Dopln vhodné přirovnání.

Rychlý jako...

Žáci doplnili:

Správné odpovědi:

Gepard 30x, vítr, blesk 33x, kůň, vlak, auto 13x, zajíc, lev, počítač, tygr, levhart, formule, motorka, šíp, pštros, puma, jaguár, kmitání atomu, raketa, letadlo.

109 žáků mělo správnou odpověď (87 %).

Chybné odpovědi:

Sekačka, prase, medojed, rys, včela, myš, králik, pes.

10 žáků odpovědělo špatně (8 %).

6 žáků nenapsalo vůbec nic (5 %).

Někteří žáci vymýšleli v tomto případě nová, ještě neustálená přirovnání. Pro příklad uvádím: *rychlý jako kmitání atomu, r. jako formule, r. jako počítač*. Tyto výrazy jsou spojeny se současnou výukou ve škole (*kmitání atomu*), životním stylem (*počítač*) a moderní dobou (*formule*).

Pomalý jako...

Žáci psali:

Správné odpovědi:

Hlemýžď 34x, želva 17x, šnek 62x, lenochod, slimák, rak.

119 žáků mělo odpověď správně (95 %).

Chybné odpovědi:

2 žáci napsali odpověď, ale měli ji špatně (2 %).

4 žáci nenapsali nic (3 %).

V tomto případě žáci odpovídali v drtivé většině kodifikovanými výrazy (*hlemýžď, šnek, želva*), ovšem vyskytly se i odpovědi, které chápeme jako inovativní (*lenochod, rak*).

Červený jako...

Žáci psali:

Správné odpovědi:

Muchomůrka, rak, rajče 46x, beruška, Karkulka, jablko 29x, řepa, krab, růže, krev, šípky, jahoda, paprika, tulipán, jablíčko, červené krvinky, červený koberec, malina.

105 žáků odpovědělo správně (84 %).

Chybné odpovědi:

Střecha, barva, vrabec, červenka.

5 žáků odpovědělo špatně (4 %).

15 žáků neodpovědělo vůbec (12 %).

Je však třeba připomenout, že mnohá přirovnání jsou inovacemi, protože nejsou ustálená. Jedná se o tato přirovnání: *červený jako červené krvinky, jako Karkulka, jako krab* apod.

Přesný jako...

Žáci psali:

Správné odpovědi:

Střela, hodinky 19x, švýcarské hodinky, hodiny, střelec, kalkulačka, pravítko 13x, sniper, Robin Hood, puška, jestřáb, šíp, počítač, vědec, orel, stroj, měřák, odstřelovač, mistr v šípkách, basketbalista, lupa, ostrostřelec, učitel, lukostřelec, parkurista.

77 žáků mělo tuto odpověď správně (62 %).

Chybné odpovědi:

Páv, muška, robot, červ, lama, rys, včela, liška, zrak, ryba, ledňáček, kočka.

13 žáků mělo odpověď chybně (10 %).

35 žáků nenapsalo vůbec nic (28 %).

I v těchto odpovědích jsou časté inovace a nelze u každé odsouhlasit, že se jedná o frazém. Výrazy jsou spojeny s moderní dobou a obecně nepoužívané, jako např. *přesný jako sniper, odstřelovač, parkurista, mistr v šípkách, Robin Hood, basketbalista* a další.

Silný jako...

Žáci psali:

Správné odpovědi:

Býk 12x, silák, lev 13x, dinosaurus, obr, slon 16x, medvěd 23x, Bivoj, tygr, dub, brouk nosorožík (unese několikasetnásobek toho, kolik sám váží), Herkules, Arnold Schwarzenegger, jeřáb, mravenec (unese několiknásobek své váhy), hrom, gorila, drak.

88 žáků mělo odpověď správně (70 %).

Chybné odpovědi:

Lano, Bořivoj, vlk, stroj, hora, muška, strom, hroch, Slunce, medojed, kos.

16 žáků napsalo chybnou odpověď (13 %).

21 žáků nenapsalo vůbec nic (17 %).

U této odpovědi se opět vyskytl nekodifikovaný výraz úzce spojený s moderní dobou, ve které žáci vyrůstají. Dokladem je výraz jako: *Arnold Schwarzenegger*. Mezi další

kreativní odpovědi patřili výrazy jako: *brouk nosorožík, drak*. Valná většina dětí odpověděla hojně užívanými výrazy jako: *Býk 12x, lev 13x, slon 16x* apod.

Hubený jako....

Žáci psali:

Správné odpovědi:

Vyžle 46x, bidlo, sirka, tyčka 14x, tyč 12x, špejle, párátko, proutek, žížala, stonožka, pírkó, špageta, lunt, větvička, větev, chrt, had, koza, malíček.

109 žáků mělo odpověď správně (87 %).

Chybné odpovědi:

Vosa, psoun, po výletu černou dírou, kočka.

6 žáků napsalo špatnou odpověď (5 %).

10 žáků nenapsalo nic (8 %).

Inovacemi byly výrazy jako: *hubený jako sirka, párátko, proutek, stonožka, pírkó, špageta, větvička, větev, had a malíček*. Je otázka, zda žáci rozuměli slovu lunt v užitém přirovnání. Sama jsem si je musela najít. Podle SSJČ slovo pochází z němčiny, je zastaralé a označovalo zápalnou šňůru, doutnák, dále nářečně značilo hadr a konečně hubeného člověka.⁵

Chytrý jako...

Žáci psali:

Správné odpovědi:

---

⁵ <http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?heslo=lunt&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>

Sova 25x, koumák, liška 34x, rys, slon, chytrá Horákyně, vědec, učitel, Einstein, delfín, encyklopedie, počítač, internet, rádio, opice, profesor, génius, kniha, Wikipedie, Všeználek, filozof.

97 žáků mělo odpověď správně (77,5 %).

Chybné odpovědi:

Velbloud, medvěd, ježek, lev, králik, čert, páv, bobr, krtek, gorila, kočka.

11 žáků mělo chybnou odpověď (9 %).

17 žáků nenapsalo nic (13,5 %).

Inovace se v těchto odpovědích objevují velmi často (*chytrý jako delfín, encyklopedie, počítač, internet, Wikipedie, Einstein* apod.). Jednoznačně se potvrzuje závěr, že inovace v odpovědích žáků souvisí s moderními technologiemi dnešní doby, které by před dvaceti lety nebylo možné použít.

Hloupý jako...

Žáci psali:

Správné odpovědi:

Osel 17x, Honza 12x, blbec, pytel brambor, pařez, pytel slámy, piliny, hlupák.

44 žáků mělo odpověď správně (35 %).

Chybné odpovědi:

Kakabus, čert, komár, kámen, dítě, štěně, kost, žalud, pes, houba, kebulé, slepice, dřevo, myš, krtek, hmyz, opice, liška, pštros, sova, brambora, prázdná makovice, strom, novorozeně.

42 žáků napsalo chybou odpověď (34 %).

39 žáků nenapsalo vůbec nic (31 %).

U této otázky byl počet žáků, jejichž odpovědi bylo možné vyhodnotit jako správné, nižší než u ostatních přirovnání. Žáci použili i vulgarismy (*blbec*) a další nekodifikované výrazy (*pytel brambor, pytel slámy*).

Vysoký jako...

Žáci psali:

Správné odpovědi:

Žirafa 50x, hora, obr, panelák, Eiffelovka, mrakodrap, věž, rozhledna, strom 10x, topol, dům, skála, kostel, sloup, dub, dinosaurus, budova, tyč, slon.

104 žáků mělo odpověď správně (83 %).

Chybné odpovědi:

Mravenec, pravítko, šestnáctimetrová špageta, táta.

8 žáků mělo tuto odpověď špatně (6,5 %).

13 žáků nenapsalo žádnou odpověď (10,5 %).

V této odpovědi byli žáci úspěšní, 104 dětí odpovědělo správně, vesměs výrazy, které jsou kodifikované. Za inovace lze pokládat (*vysoký jako Eiffelovka, jako mrakodrap, panelák, dinosaurus*).

Malý jako...

Žáci psali:

Správné odpovědi:

Paleček, mravenec 35x, hřebík, myška, komár, drobek, skřítek, myš 17x, zub, dítě, cvrček, brouk, proton, blecha, hmyz, trpaslík 10x, hrášek, pecka, víčko, drobeček, krtek,

moucha, jahoda, liliput, šiška, červ, bonbon, tečka, klišť, muška, maliček, štěně, šnek, nanometr.

107 napsalo správnou odpověď (86 %).

Chybné odpovědi:

Kámoš, Áron.

5 žáků napsalo špatnou odpověď (4 %).

13 žáků nenapsalo nic (10 %).

Při vyhodnocení této odpovědi jsem zjistila, že žáci použili ve třech případech kodifikované výrazy (*trpaslík, hrášek, blecha*), ostatní odpovědi byli inovativní, jako např. nanometr, proton.

Souhrmně lze konstatovat, že doplňování vhodného přirovnání prokázalo, že dotazovaní žáci mají v tomto směru lepší možnost uplatnit svou kreativitu než v prvním úkolu, kde měli vysvětlit význam frazémů. V šesti případech z deseti bylo více než 80% správných odpovědí. Pouze v jednom případě byla úspěšnost nižší než 50% (*Hloupý jako....*). Výrazně se v těchto úkolech snížilo procento těch, kteří se o odpověď nepokusili. Zatímco v prvním cvičení často neodpověděla téměř polovina dotazovaných, v těchto úkolech se vyskytlo v průměru jen 10% procent žáků, kteří na danou otázku neodpověděli. Naopak u správných odpovědí jsem zaznamenala celou řadu různorodých a trefných přirovnání, a to včetně těch, která se běžně nepoužívají.

Žáci vymýšleli velmi mnoho tzv. inovací, tedy ta spojení, která nejsou kodifikovaná ve slovnících frazeologismů jako ustálené výrazy. Mezi kodifikované tvary v Slovníku české frazeologie a idiomatiky Františka Čermáka patřila slovní spojení: *rychlý jako blesk, vítr*, naopak inovacemi byla tato spojení: *rychlý jako kmitání atomu, pštros, formule nebo rychlý jako počítač*. Mezi další tvary zachycené ve slovníku patřila tato: *pomalý jako hlemýžď, jako šnek a jako želva*, naopak z novotvarů se objevil tento: *pomalý jako lenochod*. Dále z ustálených spojení mohu uvést: *červený jako rak, jako krev, jako malina či jako růže*, slovní inovací byla například tato: *červený jako červené krvinky a jako červený koberec*. Také jsem zaznamenala přirovnání *presný jako hodinky*

a mezi novotvary patřila přirovnání: *přesný jako pravítko, jako mistr v šipkách jako střela, jako sniper* aj. U přirovnání silný jako... žáci psali varianty: *jako Herkules, medvěd, Bivoj, lev, býk*. Tato jsou také kodifikována ve slovníku Františka Čermáka. Tvary, které zde nenajdeme, jsou např. tyto: *silný jako brouk nosorožik (unese několiknásobek své váhy)*. Dále děti psaly ustálené tvary: *hubený jako vyžle, jako žížala, jako bidlo, jako lunt, jako špejle, jako tyčka nebo jako koza*. Jako inovaci jeden žák uvedl: *hubený jako špageta*. Též jsem se setkala s přirovnáními: *chytrý jako opice, jako liška*. A ozvláštňením se stala přirovnání: *chytrý jako delfin nebo jako encyklopedie*. Žáci všech tříd uváděli ve velké míře: *hloupý jako osel, jako Hloupý Honza, jako pařez*, avšak mezi inovativní spojení patřilo například: *hloupý jako pytel brambor*. Mezi další odpovědi, které jsem zaznamenala v průběhu vypracování analýzy, patří: *vysoký jako topol, jako věž*. Ozvláštňením bylo přirovnání *vysoký jako mrakodrap, jako žirafa*. Posledními frazémy v druhém úkolu byly ustálené: *malý jako trpaslík, jako hrášek, jako blecha*. Kreativně s využitím znalostí z fyziky se vyjádřili žáci pomocí nových spojení *malý jako nanometr, malý jako proton*.

3.2.3 Analýza č. 3

3. úkol: Napiš svými slovy, co znamená následující pořekadlo, přísloví, nebo rčení:

Komu se nelení, tomu se zelení.

Správné vysvětlení přísloví zní: když je člověk pracovitý, má větší příležitost sklidit úspěch.

Odpovědi žáků:

Správné odpovědi:

Kdo není líný, tomu je lépe., Kdo není líný, ten něčeho dosáhne., Kdo není líný něco dělat, ten se má dobře. 3x, Ten, kdo nepracuje, nic nezíská., Když pracuješ, tak tě to odmění., Ten, kdo více pracuje, má poté větší úrodu., Kdo není líný, tomu se daří. 9x, Kdo není líný, ten dostane to, co chce., Ten, kdo něco dělá, se má dobře. 3x, Ten, kdo není líný, má více štěstí., Ten, kdo se dobře učí, má samé jedničky a ten, kdo se učí špatně, má samé čtyřky a pětky., Kdo pracuje, ten si dobře žije., Kdo něco dělá, tak ten něco má., Když někdo není líný, tak z toho něco má., Kdo není líný, ten má úspěch. 6x, Kdo se učí, je chytrější., Kdo se učí, ten dostane jedničky., Kdo není líný, tomu jde všechno lépe., Když je někdo líný a nic nedělá, tak pak nic nedostane a nic se mu nepovede., Něco dělat se vždy vyplatí., Kdo není líný, ten je zdravý., Když je někdo líný a nic nedělá, tak se mu to vymstí., Kdo není líný, dostane odměnu., Ten, kdo není líný, uspěje., Kdo pracuje, ten je na tom lépe., Kdo pracuje, bude odměněný., Kdo si práci udělá hned, tak pak má klid a je mu dobře.

59 dětí mělo správnou odpověď (47 %).

Chybné odpovědi:

Někdo je chytrý a jiný hloupý., Někdo doma pracuje, jiný sedí u počítače., Když někdo pracuje, tak má pak volno., Když něco děláš, dostaneš za to věci.

18 dětí mělo špatnou odpověď (14,5 %).

48 dětí neodpovědělo vůbec (38,5 %).

Přísluví *Komu se nelení, tomu se zelení*. Význam běžně používaného přísloví umělo vysvětlit 47% dotazovaných žáků. Opět jsem zaznamenala vyšší procento těch, kteří neodpověděli vůbec.

Ranní ptáče dál doskáče

Správné vysvětlení přísloví zní: Je dobré nepromarnit den a začít pracovat hned zrána.

Odpovědi žáků:

Správné odpovědi:

Čilý člověk bývá úspěšnější než ospalec., Čím dříve člověk vstane, tím více toho stihne.

23x, *Kdo dříve vstane, více toho udělá.* 25x, *Kdo dříve vstane, je pilnější.*

56 dětí mělo odpověď správně (45 %).

Chybné odpovědi:

Vyspalý člověk je chytrý., Ráno je člověk více nabitý energií., Kdo dříve vstane, nemá skoro žádné problémy., Někdo se dobře vyspal., Kdo vstane dříve, je rychlejší., Kdo dříve vstane, je dříve unavený., Kdo chodí dříve spát, ráno je v pohodě.

34 dětí napsalo chybnou odpověď (27 %).

35 dětí nenapsalo nic (28 %).

Téměř polovina dotazovaných žáků vysvětlila význam tohoto přísloví správně. Vyhodnotila jsem 27 % chybných odpovědí, z nichž je patrné, že tito žáci význam přísloví neznali (*Vyspalý člověk je chytrý., Ráno je člověk více nabitý energií., Kdo dříve vstane, nemá skoro žádné problémy., Někdo se dobře vyspal., Kdo vstane dříve, je rychlejší., Kdo dříve vstane, je dříve unavený., Kdo chodí dříve spát, ráno je v pohodě.*) Nejednalo se tedy o případ, kdy by pouze neuměli význam správně popsat. Ti, kteří se o odpověď vůbec nepokusili, tvoří 28 % z hodnocených žáků.

Šijí s ním všichni čerti

Správný význam rčení zní: být neposedný.

Odpovědi žáků:

Správné odpovědi:

Někdo (hodně) zlobí. 44x, Má problémy s chováním., mít roupy, být rošťák, dělat neplechu, být roz dováděný, dělat samé naschvály, Ani chvíli neposedí., Je neposlušný., Někdo je hyperaktivní.

60 žáků mělo odpověď správně (48 %).

Chybné odpovědi:

Pořád něco dělá., mít jeden problém za druhým, nemít štěstí, být zlý.

15 žáků odpovědělo špatně (12 %).

50 žáků neodpovědělo vůbec (40 %).

Význam tohoto rčení dokázala vysvětlit téměř polovina dotazovaných žáků. Chybných odpovědí bylo daleko méně než těch, kteří neodpověděli vůbec. Je tedy zřejmé, že stejně jako u prvního cvičení, bylo procento těch, kteří neodpověděli, vysoké. Nabízí se vysvětlení, zda důvodem není neschopnost žáků svými slovy vyjádřit myšlenku.

Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se ucho utrhne.

Správné vysvětlení přísloví zní: činí-li někdo opakovaně stejné nedobré či riskantní konání, může se mu kdykoliv vymstít Každému jednou dojde trpělivost.

Odpovědi žáků:

Správné odpovědi:

Něco se pokouší a pak se to provalí., Někdo něco pořád opakuje a vymstí se mu to., Tak dlouho někdo dělá chyby, nebo lže, až se to provalí., Tak dlouho někomu prochází podfuk, až se na to přijde., Někdo někomu lže, až se to prořekne., Když někdo kecá, tak se to zjistí., Tak dlouho někdo provokuje, až dostane., Tak dlouho někdo otravuje, až dostane pohlavek., Někdo někoho hodně pokouší a on to už nevydrží a našťve se., Někdo otravuje tak dlouho, až narazí., Když se něco provede, tak se na to přijde., Tak dlouho někdo pokouší trpělivost někoho jiného, až se mu to nevyplatí.

27 žáků mělo odpověď správně (21,5 %).

Chybné odpovědi:

Věci se používají, dokud se nezničí., Žádná věc nevydrží navždy. 2x, Něco se děje pořád dokola., Tak dlouho někdo něco dělá, až ho to přestane bavit., Stará věc je opotřebovaná a méně vydrží.; dělat pořád jednu a tu samou věc, zbytečnost; Někdo dlouho vybírá a nemusí na něj zbýt už vůbec nic.

26 žáků odpovědělo špatně (21 %).

72 žáků nenapsalo vůbec nic (57,5 %).

Vysvětlení významu tohoto přísloví dělalo dotazovaným žákům problémy. Více než polovina dětí se o odpověď nepokusila a 21 % odpovědí bylo chybných. Opět se potvrdilo, že jednoslovné vyjádření přirovnání je pro žáky daleko menším problémem, než vyjádření se více slovy.

Zvyk je železná košile

Správné vysvětlení úsloví zní: když si na něco zvykneme, těžko se toho zbavujeme.

Odpovědi žáků:

Správné odpovědi:

Když je někdo na něco zvyklý, těžko se to odnaučuje., Když si někdo na něco zvykne, tak to potřebuje pořád., Zvyk se těžko odvyká. 10x, Když si něco člověk zvykne, dělá to furt.,

Někdo je na něco tak zvyklý, že už to nechce měnit., Když se například někdo chce odnaučit kouřit, tak je to těžké., Každý má svůj režim a někdy je složité s ním přestat., Zlozvyk se těžko odnaučuje.

29 žáků mělo tento frazém správně (23 %).

Chybné odpovědi:

Zvyky se musí dodržovat., Železnou košili nejde sundat., Někdo si zvykne a je závislý., Když si někdo na něco zvykne, nepřipadá mu to zvláštní., Někdo má na sobě těžké brnění., Zvyky by se měly dodržovat., Někdo je zvyklý nosit košili., Člověk si zvyká rychle., Zvyk se pořád opakuje., Někdo něco dělá pravidelně., Zvyky se neporušují., Když jsme na něco už dlouho zvyklí, tak se z toho stává tradice., Když si člověk na něco zvykne, přijde zase něco nového.

36 žáků napsalo špatnou odpověď (29 %).

60 žáků nenapsalo žádnou odpověď (48 %).

Při vyhodnocování odpovědí na tuto otázku jsem zjistila, že žáci měli s odpovědí problémy. Zaznamenala jsem u 29 % žáků chybnou odpověď a rovněž vysoké procento těch, kteří se o odpověď vůbec nepokusili. Přesto se domnívám, že toto rčení je v dnešní době často používané.

Těžko na cvičišti, lehký na bojišti

Správné vysvětlení tohoto citátu připisovaného Alexandru Vasiljeviči Suvorovovi, slavnému ruskému vojevůdci (1729–1800), zní: čím více a poctivěji trénujeme určitou činnost, tím lepší bude výsledek. Suvorov je považován za jednoho z nejlepších vojevůdců všech dob. Nejvíce se asi proslavil svým přechodem Alp po Hannibalově vzoru.

Odpovědi žáků:

Správné odpovědi:

Na test se člověk musí naučit a pak ve škole ho už napíše dobře., Kdo pečlivě cvičí, pak ví, co dělat., Když se trénuje, tak pak se dá závod zvládnout., Když se trénuje tvrdě, tak

na turnaji to pak bude lehké., Když se trénuje, tak potom bude dobrý výsledek., Když se někdo na něco učí, tak je to těžké, ale potom už je to lehké., Na tréninku to jde těžko, ale na turnaji to půjde snadno., Když se člověk připraví, jde všechno lépe., Když se člověk na něco naučí, tak při testu dostane jedničku., Když někdo hodně cvičí, potom mu to půjde lehce., Hodně cvičit, znamená dobrý výsledek.

41 žáků mělo odpověď správně (33 %).

Chybné odpovědi:

Je to to samé jako: Co se v mládí naučíš, jako když najdeš., Naostro to jde lépe, než nanečisto., Někdo je líný.

14 žáků napsalo špatnou odpověď (11 %).

70 žáků nenapsalo vůbec nic (56 %).

Pokud děti znaly odpověď, podařilo se jim správně vysvětlit význam tohoto úsloví vzniklého z citátu. Příležitostně se vyjádřily ve svých odpovědích a dokázaly vysvětlit význam rčení. Pouze 14 žáků mělo chybnou odpověď. Znovu jsem zaznamenala vysoké procento těch, kteří neodpověděli vůbec.

I mistr tesař se někdy utne

Správné vysvětlení přísloví zní: každý může chybovat.

Odpovědi žáků:

Správné odpovědi:

I ten, kdo je v něčem dobrý, také někdy udělá chybu., Každý se někdy splete. 16x, I chytrý se splete., Každý dělá chyby. 22x, I ten nejlepší někdy selže., Nikdo není perfektní., Každý se někdy zmýlí., Nikdo není dokonalý., I tomu nejlepšímu se někdy nedaří.

62 žáků mělo tento správně (50 %).

Chybné odpovědi:

Mít hlad, dostat oběd.

4 žáci napsali špatnou odpověď (3 %).

59 žáků nenapsalo nic (47 %).

Úspěšnost správných odpovědí v tomto případě byla poloviční. 47 % žáků nenapsalo žádnou odpověď. Pouze 4 žáci odpověděli chybně. Opět jsem vyhodnocením těchto odpovědí zjistila, že děti byly úspěšnější ve druhém cvičení, kdy mohly odpovědět jednoslovně.

Ráno moudřejší večera

Správné vysvětlení přísloví zní: je lepší odložit záležitost na ráno a vyřídit ji v odpočatém stavu, než se za každou cenu snažit dokončit ji hned.

Odpovědi žáků:

Správné odpovědi:

Když si odpočineme, jde nám všechno lépe., Ráno nám to více myslí, než večer., Když se na něco vyspíme, je nám lépe., Některé věci se mají nechat až na ráno., Zítřka to vyřešíme, už to nechme být., Ráno máme lepší úsudek., Ráno se věci lépe řeší.

25 žáků mělo tuto odpověď správně (20 %).

Chybné odpovědi:

Ráno je lepší, než večer., Večer je lepší, než ráno.

24 žáků napsalo chybnou odpověď (19 %).

76 žáků nenapsalo nic (61 %).

Úspěšnost při odpovědi na vysvětlení významu tohoto přísloví byla nízká. Pouze 20 % žáků si vědělo s odpovědí rady. O odpověď se vůbec nepokusilo 61 % dotazovaných žáků.

Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá

Správné vysvětlení přísloví zní: Činy mají své následky. Co člověk dělá, totéž se mu vrátí, většinou myšleno na špatné věci.

Odpovědi žáků:

Správné odpovědi:

To, co člověk někomu udělá, udělá ten druhý jemu., Když někdo někoho zlobí, tak se mu to vrátí., Když někdo někomu něco udělá, tak se mu to vrátí., Když je někdo na někoho zlý, tak ten druhý je na něj pak zlý také., Když někdo někomu dělá naschvály, ten druhý je zase udělá jemu., Jak se chováme k jiným, tak se oni chovají k nám. 15x, Když někoho provokujeme, tak se nám to vrátí., Co děláme, to se nám jednou vrátí. 11x, Tak dlouho někdo zlobí, až se mu to oplatí.

52 žáků mělo tento frazém správně (42 %).

Chybné odpovědi:

Ozvěna 20x, Když někdo něco řekne, už se to nedá změnit.

29 žáků napsalo chybnou odpověď (23 %).

44 žáků nenapsalo nic (35 %).

Často užívané přísloví v dnešní době znalo 42 % dotazovaných. Často opakovanou odpovědí byla ozvěna, což jsem vyhodnotila jako chybnou odpověď.

Kdo po tobě kamenem, ty po něm chlebem

Správné vysvětlení: toto přísloví vychází z křesťanství, mluví o odpuštění. Neoplácej zlo zlem. Patří k Ježíšovým výrokům stejně jako „Vždyť oni nevědí, co činí.“ Jinými slovy. Když se naučíš přijímat od života dobré i zlé a dokážeš oplatit zlo dobrem, nebo alespoň neškodit, změní se zlo v dobro.

Správné odpovědi:

Někdo někomu udělal něco hnusného, ale ten dotyčný mu to nemusí oplácet stejně hnusně., Někdo někomu ublížil, ale ten dotyčný mu stejně pomůže., Moudřejší ustoupí., Přeci se nebudeme prát, když jde všechno vyřešit i rozumně., Když je někdo na nás zlý, tak mu to nemusíme oplácet., Když je někdo zlý, buďme na něj hodní a on se polepší.

12 žáků mělo tuto odpověď správně (10 %).

Chybné odpovědi:

Někdo dostane odměnu za práci., Někdo oplátí druhému, jak se k němu chová., Oplácet někomu stejně., Když nás někdo začne provokovat, my také začneme.

18 žáků napsalo chybnou odpověď (14 %).

95 žáků nenapsalo nic (76 %).

Při hodnocení odpovědí na tuto otázku jsem zjistila, že pouze 10 % žáků dokázalo správně odpovědět. Toto přísloví vychází z křesťanství a mluví o odpuštění. Podle mého předpokladu drtivá většina dětí význam přísloví neznala či nedokázala vysvětlit.

3.2.4 Analýza dotazníků vyhodnocená podle tříd

Žáci pátých tříd měli celkovou úspěšnost 39 %. Podle mého názoru to není špatný výsledek, vezmeme-li v potaz, že tito žáci docházejí stále na první stupeň základní školy a že jsou nejmladšími respondenty v mé práci. Někteří žáci měli velmi málo správných odpovědí a soudě podle jejich z velké části nevyplněných dotazníků, často si nevěděli s frazémy rady. Ovšem objevilo se i několik velmi povedených dotazníků. Někteří žáci dosahovali téměř počtu 30 bodů ze 40, ovšem nebylo jich mnoho.

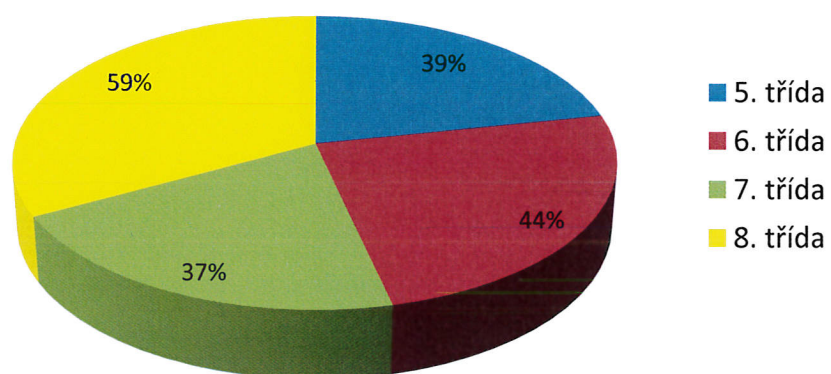
Žáci šestých tříd byli o něco úspěšnější, dosáhli 44 % úspěšnosti. Zaznamenala jsem více žáků, kteří přesáhli 20 bodů (opět samozřejmě ze 40, všechny dotazníky byly totožné). I zde jsem si povšimla velmi slibných odpovědí, prokazujících slušnou znalost jazyka, ale i částí s nevyplněnými frazémy, které žáci vůbec neobjasnili.

Výsledky dětí v sedmé třídě byly pro mě překvapením, byly totiž horší, než výsledky dětí v třídě šesté. Jejich celková úspěšnost byla 37 %. Překvapením to bylo pro mě z toho důvodu, že jsem přepokládala, že o rok starší žáci, budou mít alespoň o trochu lepší výsledky než žáci mladší. Dokonce jeden žák měl 0 % úspěšnost, tedy nenapsal ani jednu odpověď správně.

Zato žáci osmé třídy byli na tom se znalostmi z českého jazyka o mnoho lépe a dosáhli úspěšnosti 59 %. A právě zde jsem se setkala s nejlepším dotazníkem ze všech. Jedna žákyně dosáhla 31 bodů a mnoho dalších se počtu 30 bodů velmi blížilo.

Analýza dotazníků vyhodnocená podle tříd

Procentuální úspěšnost žáků

3.2.5 Porovnání výsledků práce s pracemi napsanými před 15 léty

Svou bakalářskou práci porovnávám s diplomovými pracemi Magdalény Volfové (Frazeologická přirovnání ve školním prostředí. PF JU 2002) a také Adély Sazmové (Frazeologismy ve slovní zásobě žáků základních a studentů středních škol. PF JU 2002).

Magdaléna Volfová ve své diplomové práci průzkumem zjistila, že její respondenti uváděli *hubený jako...* (a měli doplnit) *tyčka*. Jako význam zde uváděli *mít nápadně hubené ruce a nohy, být nezdravě hubený, být vyhublý*. Celkově mělo takto napsanou odpověď 26,1 % žáků. Dále se objevily odpovědi: *hubený jako vyžle*, celkově druhá nejrozšířenější odpověď, tedy 23,5 %. Často se opakovala odpověď *hubený jako lunt* (13,4 %). V mé analýze se vyskytly tyto odpovědi: *vyžle* 46x, *bidlo, sirka, tyčka* 14x, *tyč* 12x, *špejle, párátko, proutek, žížala, stonožka, pírkó, špageta, lunt, větvička, větev, chrt, had, koza, malíček*.

U slovního spojení *hloupý jako...* žáci v analýze Magdalény Volfové odpovídali takto: 31,9 % *hloupý jako tágo, hloupý jako Honza* 19,4%, z ustálených možností uváděli *hloupý jako osel, poleno a v jednom případě hloupý jako vantroky*. V mém průzkumu se objevily tyto odpovědi: *osel* 17x, *Honza* 12x, *blbec, pytel brambor, pařez, pytel slámy, piliny, hlupák*.

Magdaléna Volfová do svého průzkumu zahrнула slovní spojení *líný jako...* Odpověď *Líný jako lenochod* se vyskytla u žáků mladších, celkově 10,6 %. Toto slovní spojení jsem do svého průzkumu nezahrнула, avšak u mnou vybraného spojení *pomalý jako...* se vyskytla také odpověď *lenochod*.

U slovního spojení *silný jako...* jsem zaznamenala nejčastěji u mladších žáků odpověď *medvěd*, poté následovaly odpovědi *silný jako lev, silný jako Bivoj, kůň*. V mém průzkumu se objevila spojení *silný jako býk* 12x, *silák, lev* 13x, *dinosaurius, obr, slon* 16x, *medvěd* 23x, *Bivoj*.

Chytrý jako... liška byla nejčastěji použitá odpověď u tohoto slovního spojení, konkrétně se jedná o 74,7 %. Co se týká četnosti odpovědí, pak následovaly: *delfín, kniha, encyklopedie, sova, pánbůh*, aj. V mém průzkumu se objevilo 34 variant spojení

chytrý jako liška a jako delfín. Zajímavostí podle mého průzkumu je, že děti použily i odpověď *encyklopedie* stejně často jako odpověď *kniha*.

Další diplomová práce studentky, se kterou srovnávám analýzu své bakalářské práce, je práce **Adély Sazmové**.

V práci této studentky se objevilo rčení *dělat z komára velblouda* a Adéla zaznamenala tyto odpovědi žáků: *Dělá z něčeho malého něco velkého. Dělá z malé věci velkou. Dělá z malé prkotiny velkou věc. Zbytečně přehání, nafukuje maličkosti*, aj. V mé statistice jsem vyhodnotila u tohoto frazému velké množství správných odpovědí, např.: *Dělat z malé věci velký průšvih, dělat z malé věci velkou věc* (např.: *zranění, člověk to moc řeší*), *dělat z malé věci velkou věc* (např.: *test*), *hodně přehánět, člověk z něčeho dělá větší problém, než je.*, *přehánět, dělat z malých věcí obrovské, z malého problému dělá velký* 13x, *člověk dělá z malého neštěstí velký případ, Když je problém malý a někdo z někdo z něj dělá problém velký.*, *dělat z malé věci velkou věc* 21x, *dělat z něčeho malého něco velkého* 8x; *když se nám stane malý problém a ostatní z toho dělají něco velkého, někdo dělá z malé věci velikou věc* (např.: *zadržka*), *z malé věci dělat obra, někdo z toho dělá vědu, z maličkosti dělá velkou vědu a tragédii*.

Ve své analýze Adéla Sazmová také uvedla slovní spojení *vysoký jako...* a žáci zde měli samozřejmě opět doplnit správnou odpověď. Uvedli například tvary jako: *jedle, tyčka, věž a topol*. Tyto odpovědi byly velmi časté. Dále psali: *strom, žirafa, panelák, mrakodrap, petřínská rozhledna* nebo například *Eiffelovka*. Ve své statistice jsem zaznamenala tvary jako *žirafa* 50x, *hora, obr, panelák, Eiffelovka, mrakodrap, věž, rozhledna, strom* 10x, *topol, dům, skála, kostel, sloup, dub, dinosaur, budova, tyč, slon*.

Porovnáním všech shora uvedených prací jsem zjistila, že je možné najít v odpovědích dotazovaných žáků podobnosti. Lze konstatovat, že zejména u přirovnání žáci ve všech třech průzkumech používali stejná či podobná spojení.

Odlišnosti bylo možné nalézt v případech, kdy bylo úkolem dotazovaných žáků vysvětlit svými slovy význam rčení, úsloví nebo přísloví. Starší žáci byli schopni lépe využít svoji slovní zásobu a vyjádřit jejich význam.

4 ZÁVĚR

Cílem této práce bylo nastínit obraz toho, jak v dnešní uspěchané a technicky vyspělé době dokáže mladá generace žáků porozumět frazeologismům. Práce byla rozdělena do dvou částí. V teoretické části jsem se zaměřila především na různé typy frazémů a to zejména z toho důvodu, že jsem tím chtěla zdůraznit rozmanitost různých rčení, přísloví, pranostik, kulturních frazémů a mnohých jiných výrazů z této oblasti českého jazyka. Podstata frazému je založena na metaforickém přenesení významu, a to nám umožňuje se v danou chvíli trefně, rychle a s jakousi pomyslnou lehkostí vyjádřit. I z toho důvodu se frazeologismy vyskytují skutečně ve velké míře například právě v prostě sdělovacím stylu. Podle mého názoru jsou tato slovní spojení působivým obohacením slovní zásoby českého jazyka.

V praktické části bylo cílem vytvořit určitý náhled do slovní zásoby dětí z druhého stupně základní školy. V této části jsem také vypisovala konkrétní odpovědi žáků, abych tím poukázala na rozmanitost jejich vyjadřovacích schopností. Například se ve statistice objevily výrazy jako deminutiva, augmentativa, vulgarismy aj. Dalším cílem bylo zjistit, na jaké úrovni jsou dnes děti se znalostmi českého jazyka. Ze statistiky vyplynulo, že i v tomto aspektu jsou výsledky rozmanité. Zaznamenala jsem mnoho výborných dotazníků, vůbec největší množství průměrných a několik nezdařených.

Vyhodnocením odpovědí dotazovaných žáků jsem dospěla k závěru, že děti použily v mnoha případech inovativní výrazy, zejména ve druhém cvičení. Mám na mysli výrazy, které se bezprostředně týkaly dnešní, technologicky vyspělé doby. Tento jev považuji za přirozený a podle mého názoru se týká jakékoliv doby. Pokud bych tentýž dotazník předložila dětem před třiceti lety, mám za to, že použité výrazy jako: *internet*, *počítač*, *Wikipedie* apod. by nemohly použít, neboť tyto technologie ještě nebyly používány. V tomto směru byli žáci v odpovědích úspěšní, mohli využít své fantazie a spojit si jednotlivé výrazy s daným přirovnáním.

Rovněž byli celkem úspěšní u rčení, která se jich přímo týkají (*být čertovo kvítko*, *jíst vtipnou kaši*), neboť tak mluví například rodiče či učitelé ve škole, protože i oni sami jsou mladí, temperamentní.

Naopak tam, kde bylo nutno použít jakoukoliv znalost historie či vědomostí nabytých školní výukou, zejména v ustálených rčeních typu: *dopadnout jako sedláci u Chlumce, být trnem v oku, vypít kalich hořkosti, dělat z komára velblouda* apod., se úspěšnost odpovědí žáků znatelně zhoršovala. Nemohli použít fantazii a museli prokázat určité znalosti a vědomosti.

Pro úplnost bych chtěla dodat, že přístup žáků k zadanému úkolu byl v drtivé většině vstřícný, děti měly zájem na zadaném úkolu pracovat, a až na výjimky, lunt ho nezlehčovaly. Domnívám se proto, že vzorek těch, kteří na vyplnění dotazníků pracovali, je možné považovat za standardní a typický pro žáky základních škol.

Seznam literatury:

Knižní publikace:

- ČECHOVÁ, Marie (2012). *Řeč o řeči*. Praha: Academia.
- ČERMÁK, František (2010). *Lexikon a sémantika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- ČERMÁK, František (2007). *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Praha: Karolinum.
- ČERMÁK, František (1983). *Slovník české frazeologie a idiomatiky – Přirovnání*. Praha: Academia.
- BEČKA, Josef Václav (1992). *Česká stylistika*. Praha: Academia.
- GREPL, Miroslav (1996). *Příruční mluvnice češtiny*. Brno: NLN.
- ČERMÁK, František (1982). *Idiomatika a frazeologie češtiny*. Praha: Academia.
- ZAORÁLEK, Jaroslav (2000). *Lidová rčení*. Praha: Academia.
- ČERMÁK, František (1994). *Slovník české frazeologie a idiomatiky – Výrazy slovesné A–P*. Praha: Academia.
- ČERMÁK, František (1988). *Slovník české frazeologie a idiomatiky – Výrazy neslovesné*. Praha: Academia.
- FILIPEC, Josef – ČERMÁK, František (1985). *Česká lexikologie*. Praha: Academia.
- ČERMÁK, František (1994). *Slovník české frazeologie a idiomatiky – Výrazy slovesné R–Ž*. Praha: Academia.
- FUČÍK, Bedřich – POKORNÝ, Jindřich (2001). *Zakopaný pes, aneb o tom jak, proč a kde vznikla některá slova, jména, rčení, úsloví, pořekadla a přísloví*. Praha: Albatros.
- CHLOUPEK, Jan a kolektiv (1991). *Stylistika češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství (SPN).
- ČECHOVÁ, Marie (2000). *Čeština, řeč a jazyk*. Praha: ISV.
- ČECHOVÁ, Marie (2017). *Život s češtinou: Nomen omen. Češka – češtinářka – Čechová*. Praha: Academia.
- MLACEK, Jozef (1984). *Slovenská frazeológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- LADA, Josef (2015). *Česká přísloví*. Liberec: Nakladatelství Dialog.

Odborné studie a články:

ČECHOVÁ, Marie (1986). Dynamika frazeologie. *Naše řeč* 69, s. 178–186.

ČECHOVÁ, Marie (1985–1986). Frazeologie a mládež. *Český jazyk a literatura* 36, s. 101–110.

ČECHOVÁ, Marie (1985–1986). Frazeologie ve škole. *Český jazyk a literatura* 36, s. 145–150.

Diplomové práce na PF JU v Českých Budějovicích

FOREJTOVÁ, Silvie (2001). *Frazeologismy a jejich využití ve výuce českého jazyka*. Nepsaná diplomová práce, PF JU.

PAVLÁNOVÁ, Marcela (2004). *Sémantika českých přísloví*. Nepsaná diplomová práce, PF JU.

SAZMOVÁ, Adéla (2002). *Frazeologismy ve slovní zásobě žáků základních a studentů středních škol*. Nepsaná diplomová práce, PF JU.

STRACHOTOVÁ, Martina (2001). *Frazeologismy a jejich využití ve výuce českého jazyka na středních školách*. Nepsaná diplomová práce, PF JU.

VOLFOVÁ, Magdaléna (2002). *Frazeologická přirovnání ve školním prostředí*. Nepsaná diplomová práce, PF JU.

Seznam použitých zkratk:

apod. - a podobně

např. – například

tzv. – tak zvaně

aj. – a jiné

tj. – to je

r. – rok

s. – stránka

sv. – svatý

PF JU – Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity

PMČ – Příruční mluvnice češtiny

SPN – Státní pedagogické nakladatelství

NLN – Nakladatelství lidové noviny

DOTAZNÍK PRO SPRÁVNÉ ČEŠTINÁŘE

1. Vysvětli svými slovy, co znamenají tato ustálená spojení:

- dělat z komára
velblouda.....
- mlátit prázdnou
slámu.....
- pískat
kudlu.....
- spolknout hořkou
pilulku.....
- mít jednu kapsu prázdnou, druhou
vysypanou.....
- mít na někoho
dopal.....
- nemít hlavu ani
patu.....
- dostat od někoho
čočku.....
- dostat na
budku.....
- být
korouhvička.....
.....
- být čertovo
kvítko.....

- být z něčeho
paf.....
- tvářit se jako
kakabus.....
- dopadnout jako sedláci u
Chlumce.....
- nechat někoho na
holičkách.....
- být trnem
v oku.....
- vypít kalich
hořkosti.....
- jíst vtipnou
kaši.....
- mít z ostudy
kabát.....
- házet všechno za
hlavu.....

2. Doplň vhodné přirovnání:

- Rychlý
jako.....
- Pomalý
jako.....
- Červený
jako.....
- Přesný
jako.....
- Silný
jako.....
- ...
- Hubený
jako.....
- Chytrý
jako.....
- Hloupý
jako.....

- Vysoký
jako.....
- Malý
jako.....
- ..

3. Napiš svými slovy, co znamená následující pořekadlo, přísloví, nebo rčení:

- Komu se nelení, tomu se zelení.
.....
.....
- Ranní ptáče dál doskáče.
.....
.....
- Šijí s ním všichni čerti.
.....
.....
- Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se ucho utrhne.
.....
.....
- Zvyk je železná košile.
.....
.....
- Těžko na cvičišti, lehký na bojišti.
.....
.....
- I mistr tesař se někdy utne.
.....
.....
- Ráno je moudřejší večera.
.....
.....
- Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá.
.....
.....
- Kdo po tobě kamenem, ty po něm chlebem.
.....
.....

Mnohokrát děkuji za vyplnění dotazníku!

DOTAZNÍK PRO SPRÁVNÉ ČEŠTINÁŘE

1. Vysvětli svými slovy, co znamenají tato ustálená spojení:

- dělat z komára velblouda dělat z ^{malé} věci velkou
- mlátit prázdnou slámu vířat něco co nevíš na 100%
- pískat kudlu necht dělat něco co nevíš
- spolknout hořkou pilulku.....
- mít jednu kapsu prázdnou, druhou vysypanou být bez peněz
- mít na někoho dopal být na někoho naštvaný
- nemít hlavu ani patu nemá to smysl
- dostat od někoho čocku mlouvat se s někým
- dostat na budku někdo mě namlátil
- být korouhvička být včelák
- být čertovo kvítko být zlobiví
- být z něčeho paf zůstat v ústech
- tvářit se jako kakabus tvářit se namnoze
- dopadnout jak sedláci u Chlumce dopadnout špatně
- nechat někoho na holičkách nechat někoho v problému
- být trnem v oku být moptiš
- vypít kalich hořkosti být nepříjemný
- jíst vtipnou kaši být vtipný

14 ✓

- mít z ostudy kabát... *byť mít ostudu* ✓
- házet všechno za hlavu... *je me všechno fuk* ✓

2. Dopln vhodné přirovnání:

10

- Rychlý jako... *gepard*
- Pomalý jako... *šnež*
- Červený jako... *vraje*
- Přesný jako... *šíp*
- Silný jako... *medvěd*
- Hubený jako... *tyg*
- Chytrý jako... *housa slon*
- Hloupý jako... *Houpa*
- Vysoký jako... *strom*
- Malý jako... *drobka*

4 ✓

3. Napiš svými slovy, co znamená následující pořekadlo, přísloví, nebo rčení:

- Komu se nelení, tomu se zelení.
Když je někdo líný a nic nedělá, tak semu to vyjde ✓
- Ranní ptáče dál doskáče.
Když vstaněs dříve tak seti za ten den hodně věcí podruží ✓
- Šijí s ním všichni čerti.
je špatný a slepí
- Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se ucho utrhne.
- Zvyk je železná košile.
Zvyk je musí dodržovat
- Těžko na cvičišti, lehkó na bojišti.
Když se něco naučíš tak p. F. i testu učeš dostanu jedničku ✓
- I mistr tesař se někdy utne.
že chytrý a daleký človek se splet
- Ráno je moudřejší večera.
- Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá.
jak ty ke mně, tak já k tobě
- Kdo po tobě kamenem, ty po něm chlebem.
moudřejší us toupí

Mnohokrát děkuji za vyplnění dotazníku!

31 ✓

DOTAZNÍK PRO SPRÁVNÉ ČEŠTINÁŘE

1. Vysvětlí svými slovy, co znamenají tato ustálená spojení:

- dělat z komára velblouda že hodně přehání
- mlátit prázdnou slámu
- pískat kudlu
- spolknout hořkou pilulku
- mít jednu kapsu prázdnou, druhou vysypanou že je chudý
- mít na někoho dopal že někoho otravuje a zlobí ho a ptorakuje ho
- nemít hlavu ani patu
- dostat od někoho čočku že ho někdo bouchnul
- dostat na budku někdo ho bouchnul do hlavy
- být korouhvička
- být čertovo kvítko že zlobí
- být z něčeho paf že je z něčeho unesený
- tvářit se jako kakabus mtačí se
- dopadnout jak sedláci u Chlumce
- nechat někoho na holičkách že mu nepomůže
- být trnem v oku
- vypít kalich hořkosti
- jíst vtípnou kaši je vtípněj

9 ✓

- mít z ostudy kabát... *ma' hodně ostudy*
- házet všechno za hlavu... *je mu všechno ukradený*

2. Doplň vhodné přirovnání:

8 ✓

- Rychlý jako *gepard*
- Pomalý jako *šnek*
- Červený jako *tak*
- Přesný jako *praktika*
- Silný jako *byk*
- Hubený jako *vosa*
- Chytrý jako *delejn*
- Hloupý jako
- Vysoký jako *žirafa*
- Malý jako *mys*

3. Napiš svými slovy, co znamená následující pořekadlo, přísloví, nebo rčení:

5 ✓

- Komu se nelení, tomu se zelení.
ten kdo není líný ten se bude mít dobře
- Ranní ptáče dál doskáče.
ten kdo brzo vstává ten pak všechno stihne
- Šijí s ním všichni čerti.
že zlobí
- Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se ucho utrhne.
- Zvyk je železná košile.
těžko se sundává
- Těžko na cvičišti, lehký na bojišti.
- I mistr tesař se někdy utne.
každý dělá chyby
- Ráno je moudřejší večera.
- Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá.
to se řekne to se ti vrátí
- Kdo po tobě kamenem, ty po něm chlebem.

Mnohokrát děkuji za vyplnění dotazníku!

22 ✓

DOTAZNÍK PRO SPRÁVNÉ ČESTINÁŘE

1. Vysvětli svými slovy, co znamenají tato ustálená spojení:

- dělat z komára velblouda ..... dělat z hubeného tlustého .....
- mlátit prázdnou slámu ..... mlátit jen tak .....
- pískat kudlu .....
- spolknout hořkou pilulku ..... spolknout něco co je hnusné .....
- mít jednu kapsu prázdnou, druhou vysypanou.....
- mít na někoho dopal .....
- nemít hlavu ani patu .....
- dostat od někoho čochu ..... že třeba ho někdo hodně poleje .....
- dostat na budku.....
- být korouhvička.....
- být čertovo kvítko.....
- být z něčeho paf.....
- tvářit se jako kakabus ..... že se tváří jinak než má .....
- dopadnout jak sedláci u Chlumce.....
- nechat někoho na holičkách .....
- být trnem v oku.....
- vypít kalich hořkosti.....
- jíst vtipnou kaši ..... že je potom vtipnej .....

1 ✓

- mít z ostudy kabát.....
- házet všechno za hlavu..... že toho má moc za práci

2. Doplň vhodné přirovnání:

9 ✓

- Rychlý jako ..... raketa
- Pomalý jako ..... šnek
- Červený jako ..... jahoda
- Přesný jako ..... hodinky
- Silný jako ..... měsíček
- Hubený jako ..... váček
- Chytrý jako ..... učitel
- Hloupý jako ..... kůrka
- Vysoký jako ..... žirafa
- Malý jako ..... myš

3. Napiš svými slovy, co znamená následující pořekadlo, přísloví, nebo rčení:

0 ✓

- Komu se nelení, tomu se zelení.
- Ranní ptáče dál doskáče.
- Šijí s ním všichni čerti.
- Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se ucho utrhne.
- Zvyk je železná košile.
- Těžko na cvičišti, lehký na bojišti.
- I mistr tesař se někdy utne.
- Ráno je moudřejší večera.
- Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá.
- Kdo po tobě kamenem, ty po něm chlebem.

Mnohokrát děkuji za vyplnění dotazníku!

10 ✓